

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéva.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, IV. Ferenc József part 27.

JOANNOVICS GYÖRGY.

(1821—1909.)

Hosszú és munkás élet ért véget Joannovics György elhunytával. Ifjkorában a politikai élet küzdőterére lépett; noha idegen származású volt, a magyarság lelkes barátja s a fejlődni akaró Magyarország buzgó harcosa lett, s neki is, mint sok más hazafinak, számkivetés, majd börtön jutott osztályrészül. Midőn a politikai élet szűk körre szorult, s csakis egy-egy ujságcikkben jutott alkalma a magyar alkotmány védőinek sorába állani, elkezdett a magyar nyelvtudomány egyes kérdéseivel foglalkozni. Az alkotmányos élet helyreállítával egy ideig ismét a politika foglalta le munkaerejét, midőn 1867-től 1873-ig államtitkár volt Eötvös József báró mellett. Egy ideig még ezentúl is részt vett a politikai küzdelmekben, de mindinkább visszavonulva a közélettől egész erejét és munkakedvét a magyar nyelvtudomány művelése s az emberszeretet és a művelődés terjesztése között osztotta meg.

Joannovics Györgyöt az az igaz szeretet, mely idegen létére az államfenntartó magyar nemzethez vonzotta, vezette a magyar nyelvtudomány munkásai közé. Élete derekán kezd csak a magyar nyelvészet iránt érdeklődni, midőn a nyelvhelyesség és a helyesírás egyes kérdéseit tárgyalja a Pesti Naplóban s szakfolyóiratokban. Később élénk részt vesz az ortológia és neológia új küzdelmében s Szarvas Gábor mellé állva heves, de mindig tárgyilagos vitát folytat Ballagi Mórral. Lelkes érdeklődése később sem lankad, állandó dolgozótársa marad a Magyar Nyelvőrnek s utolsó felszólalása itt alig tíz hónappal halála előtt jelent meg. S midőn a Szabad Liceum, melynek elnöke volt, a művelt közönséghez fordult, hogy ebben a körben terjessze és népszerűsítse a tudományt, ő maga is odaült a felolvasó asztalhoz s agg korát feledtető tűzzel és lelkesedéssel szólt a magyar nyelv tisztaságáról s fejtegette a magyar szórend szabályait.

A nyelvújítás új harcában, kisebb cikkein kívül, két nagyobb értekezéssel vett részt: *Értsük meg egymást* (1881) és *A végtelen kérdés* (1890). Mindkettőben Ballagi Mórnak az ortológusok ellen intézett támadásaival foglalkozik s a nyelvújítás túlzásait s ezeknek káros hatását mutatja ki. Helyesen látja, hogy a nyelvújítás harca rég véget ért, ma nem harcolni kell, hanem okosan megérteni a helyzetet s a magyar nyelv tisztaságát és épségét megvédeni. »Nyelvünk fejlődésének mostani pályafokán az olyan elnevezés, mint »orthologusok pártja«, »neologusok pártja« valódi anachronismus. A neologia működésének ma nincsen tárgya, sem a még hiányzó szókinsznek előteremtése, sem a meglévők megvédeése terén. A nyelvújítás adta valódi szókinsz — és az nem csekély — mindnyájunk pajzsa alatt áll; sőt nem szabályos alkotásainak is tetemes része érintetlen marad. A többi új szót, amelyek az egésznek csekély részét teszik, nem védeni kell, hanem elvetni és jókkal pótolni. E munkát csak az orthologia végezheti; nem mint »párt«, hanem — amit nagyon óhajtunk — mint az írók, költők, tudósok összhangzásban működő köre, tanácsa.« Ő nem fél e téren a harctól, az eszmesurlódtól sem, csak termékenyítő, ne hiábavaló legyen a harc. »A vélemények ilyen harcának a vége nem lehet más, mint a szépnek és jónak, a nyelvmívelés ügyének teljes diadalma.«¹

Részletesen foglalkozik az ikes igék ragozásával is (*Az ikes igékről*, 1875), s ebben a kérdésben sem helyezkedik merev álláspontra. Nem akarja eltörölni az ikes igék külön ragozását, melynek hétszáz éves irodalmi multja van s melyet »a jelenkori irodalom általánosan és következetesen, a népnyelv pedig, hogy sokat ne mondjak, nagy mértékben ápol.« Másrészt figyelembe kell venni azokat az eltéréseket a szabályoktól, melyek az élőbeszédben már érvényre jutottak. Tehát »meg kell szüntetni az irodalmi multból leszármaztatott szabályok merevségét: a felnőttre ráerőltetett gyermekruhát. Amit a gyakorlat megváltoztatott, azzal szemben hiába tartjuk fenn a régi szabályt.«

Nyelvészeti tanulmányainak legkedvesebb tárgya a magyar szórend kérdése volt. Evvel foglalkozott már a Nyr. I. kötetében s azontúl is gyakran kisebb és nagyobb cikkeiben, a

¹ Értsük meg egymást. 44–45. l.

Szabad Líceumban tartott előadásain s végül *Szórendi Tanulmányok* c. munkájában (1886). A szórend elleni gyakori vétségek irányozták figyelmét e kérdés gondos tanulmányozása felé s munkáit az aprólékos gond, a részletek pontos megfigyelése, a példák ügyes csoportosítása jellemzi. Nem mondhatjuk, hogy megoldotta a magyar szórend nehéz kérdését, de el kell ismernünk, hogy az ő munkái is bevilágítanak nem egy rejtett szegletbe s dolgozatait figyelembe kell venni mindenkinek, aki a magyar szórend kérdésével foglalkozni akar.

Nyelvész társaira nemcsak munkáival hatott, hanem egyéniségének kedvességével is s avval a szeretettel, mellyel mindenkit felkarolt s mindenkinek munkásságát jóakaró figyelemmel kísérte, aki csak a magyar nyelvtudomány szolgálatába szegődött. Ez tette őt életében kedveltté s ez teszi emlékét maradandóvá.

BALASSA JÓZSEF.

MAGYAROS SZÓK ÉS SZÓLÁSOK.

II. Kedvet kifejező szók.

Láttuk az előbbi fejezetben, hogy a szók hangzásában az emberi lélek primárius elemei, az érzetek, állandóan hatnak, állandóan megérezhetők. Azonban a szók a fogalmon kívül nemcsak érzetet fejezhetnek ki.

Hasonlítsuk csak össze ezt a két szót: *buta* és *butú*. Mindenki láthatja, hogy a *buta* egyszerűen, ridegen csak az észtelhetségek hiányát jelenti. *Butú*-nak is a fogalmi értéke tökéletesen ugyanaz, de ebben benne van a gyöngéd, vidám, elnéző, kedveskedő szeretet is. *Mosolyog*: egyszerű megállapítás, *somolyog*: alkalomadtán egy csöppnyi hűmört is hordoz magában. *Fanyar*: tisztán tulajdonságot jelent, *fanyari*: a tulajdonság jókedvű megbocsátását is. Amit ezek a szók kifejeznek, már nem érzet, hanem érzelem; nem fiziológiai, hanem lelki állapot. Itt már nem a hangzás a fontos elem, hanem csupán csak a változtatás. Megvan a nyelvben az ösztön, teremteni minden fogalomra két szót, vagy a kedv szerint akárhányat, hogy egyben a kedvét is kifejezhesse az ember, mellyel a fogalmat kíséri. Ilyenfajta szók a kicsinyített szók legnagyobb része: Laczkó Géza dolgozata: *A játszi szóképzés* (Nyelv. Füiz.), érdekes bizonyosságát nyújtja ennek. Láttuk, hogy

az idegen szavak átvételének is igen sokszor az egyéni kedv, érzület az alapja. Az ember lelkülete azzal mutatja ki kedvét, hogy felsőbbes szeszéllyel azért se azt a szót használja, amit megszoktunk pontosan a fogalomra. A föntebbi példákban e célra megváltoztatjuk a szót; de vannak esetek özönnel, hogy egész más szót alkotunk a kedvünk kifejezésére. Lop = *csillent*, kabátka = *rütyőke*, lézeng = *csöszmörög*, kikeres = *kiókumlál*, lusta = *tohonya*, rohoda, szája = *pötyögője*, rossz-kedvű = *kummancos*; *büszke*, *kevély*, *gögös* szók között is igazában nem értelmi, hanem csak hangulati különbség van, a *kevély*-ben már rosszalás van, a *gögös*-ben még inkább. Ilyen célra aztán, ha nem tudunk egészen új szót alkotni, már meglevő más szót foglalunk le, értelmének egy kis megváltoztatásával. Megszökik = *meglép*, ellopja = *elemeli*, mindnyájan rátámadtak = *ráestek*, haszontalan ember = *jó madár*, élhettelen ember vagy = *derék* egy ember vagy! Az ilyen gúnyos használat ellenlábasa: ejnye te *zsivány!* megállj te *betyár!* mondjuk a pajkos gyerekeknek, s az ilyen szóhasználatnak nagy része van abban, hogy néha egy-egy szónak ellenkezőre fordul az értelme, pl. hogy *pravus*-ból *brav* lett. Jókedvünkben mondjuk a *macska* helyett *cirmos*, s így lett aztán idővel *farkas* főnévvé, *ravasz*, a róka régi neve, melléknévvé.

Ezzel eljutottunk a magyaros szók másik csoportjához, azokhoz, melyek a sajátos magyar kedvet, lelket, hordozzák magukban. Ha magyarból fordítok, mondjuk, latinra, s *kiókumlál*-t *exploro*-val fordítom le, akkor tulajdonképen azt ejtem el, ami a magyar kifejezésben a földolog; *meglépek*: értelmére nézve tisztára *fugio*, de benne van-e a magyar kifejezés humoros zamatja? *Cirmos*nak a fordításánál meg kell keresnem azt a latin szót, mely a macskát ilyen kedveskedéssel jelöli. Megvallom, nem tudom, van-e ilyen latin szó; de biztosra veszem, nagyon kevés ember van a világon, aki az anyanyelvéről idegen nyelvre tudna fordítani úgy, hogy ami a magyarban zamatos, az idegenben is zamatos legyen. Régen tisztázott dolog, hogy a legnagyobb lángelmék is csak egy nyelven lehetnek igazi költők, abban, melynek a pszichéje teljesen a maguk pszichéje.

Itt kell keresni a nyelv nemzeti szellemét. Nem a mondat szerkesztésben, nem a szerkezetekben van meg a nemzeti lélek, hanem a szavak jelentésében. Láttuk, hogy a grammatika, a nyelv logosza, lényegében minden nyelvben ugyanaz,

a szavak jelentésében a teljes egyezés a lehető legritkább jelenség. Miért? A fentebbi példákban láttuk, hogy a szóváltoztatásban — akár az alakját, akár az értelmét változtatjuk — az ember, az egyén pillanatnyi kedve a ludas. Sejtetik azok a példák, hogy a jelentésváltozások megindítója mindig az alkalmi hangulat, nos, a hangulatok, a kedv mineműsége, változatosága végtelen: s ezért két nép találkozása egy-egy szó azonos tréfás elváltoztatásában csak a végtelenségben lehetséges, tehát a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Tekintsünk csak bele bármely szótárba, rögtön látjuk, hogy alig van szó, melynek az idegen megfelelője ne volna szűkebb vagy tágabb értelmű.

A népnek és a költőknek beszéde bizonyítja legjobban, hogy a jelentésváltozások megindítója a pillanatnyi egyéni kedv. »Egész *ébatta gyanánt* esett neki«, hallottam Sárvár vidékén kissé csufondáros somolygással mondani, annak a kifejezésére: *egész furcsán* esett neki. *Üzűnn* esik neki, megjárja vele; nem ment el a *jó dűgom*; *főrugta* a gyöpöt — elmenekült; jobb lesz a *fejedallánok* (jobb lesz neked); *sódéraz* a kazal = egyik oldala kinyomul. Petőfinél olvassuk:

Ha az öröm legjobban festi képem:

Magas kedvemben sírva fakadok. (Magyar vagyok.)

Arany Jánosnál:

Szomorúan jár, *tébolyg* a mezőben. (Tengeri hántás.)

Látjuk, hogy *tébolyg* — túlzás, mire a költőt a részvétele indítja. Ilyen túlzás ez is:

De sokallja, meg se hallja,

Már *nyomul* a hősi gyermek. (Szibinyáni Jank.)

Itt meg a lelkes öröme mondat vele olyan szót, ami inkább egész csapatra illik.

Juhász Gyulánál olvassuk:

Az országyúton kósza álmok járnak,

Danol a szél, halódik a határ. (Shakespeare estéje.)

Itt az egyhangú novemberi *széltűgás* = *danolás*, az annak hatása alatt keletkezett melankólia kifejezésére; *danol* a *dalol* ige letompított alakja lévén, kiválóan alkalmas ilyen hangulat sugallására.

Baksay Sándor mondja:

Minek *tapos* ez az ember mindig a *sarkamba*? (Ninette.)

Ninette b o s z a n k o d v a azt akarja ezzel kifejezni: Mért van ez az ember mingyárt mindig ott, ahol én vagyok. Itt is *tapos* eredeti értelmétől elütően van használva.

Hogy a szók jelentésváltozása az egyéni kedvből indul ki, nagyszerű bizonyítékát találjuk Réthei Prikkel Marián gyönyörű dolgozatában: *A régi magyar tréfaszók* (MNy. III : 7—9). A faji humor, ötlet, élc, gúny régi magyar nyelvi megnyilatkozásait keresvén, tulajdonképpen végigtárgyalta a jelentésváltozások összes lehető formáit. Már ő észrevette, hogy »a tréfás szóalkalmazás az eredetileg komoly szóknak tréfás értelmi v. alaki elváltoztatásában jelentkezik.« Az értelmi elváltoztatás jelképi (szimbolikus), példaképi (parabolikus), vagy hasonlati (metaforikus) lehet. Mindegyik fajta elváltoztatás forrása gyanánt a testrészek, a környező élet, az elsőszükségi dolgok, sőt a biblia, a hitélet, a felekezetek szokásai, a nemzetiségek jellemző vonásai szolgálnak; azonkívül meríthetnek történelmi anekdotából, népmesei alakok nevéből, a babonákból, a közmondásokból, alkalmi szólásokból, s az idegen szavakból. Tehát ezekben az átvitt értelmű szavakban úgyszólván benne van az egész magyar élet.

Begyes, nyelves, könyökös (mester), *tőkfejű*: testrészről történt az átvitel.

Hirharang, hörcsökös, bortömlő (iszákos), a környező életből.

Mindentében kanál, elsőszükségi dologról.

Péterkése (rövid kard), *oldalcsont*, a bibliából.

Kisbíró (lelkiismeret), a vallásos életből.

Szentmihálylova, borjunyirópéntek, a keresztény legendából és a kalendáriumból.

Előhasu gvárdián (kevély), *pápakatonája* (félénk), a katolikus hierarkiából.

Pápista, kálvinistabőjt (dózsölés), a felekezetközi viszonyokból.

Törökátok (rossz szomszédság), *némethas* (hasmenés), *tót-répa* (burgonya), *cigánytallér* (hamis tallér), a nemzetiségektől.

Lacikonyha, bástaszekere, történelmi anekdotákból.

Vasgyúró (erős), *csalóka-péter* (hamis, ravasz), *hamupipőke*, a népmesékből.

Farkasvacsora (semmiételű vacsora), *jerutánnam* (szerelemre gerjesztő étel), a babonából.

Hübele-balázs (szeleskedő) »hübele Balázs, lovat ad az Isten«, *nyakborbély* (hóhér), »nyaknak hóhér a borbély«, közmondásokból.

Fogdmeg, haddelhaddel (verés), alkalmi szólásokból.

Bónaóra (bolondság), idegen szavakból.

A *mód*, ahogyan tréfás szóalkalmazás történhetik, szintén háromféle: 1. értelmi, 2. alkotásbeli, 3. hangzásbeli.

Az értelmi szóalkalmazás történhetik valami fonák hasonlat vagy kapcsolat föltüntetése által (*barátfül* — derelye, *kancaapostol* — női térítő), tréfás célzás által (*jajbőr* — Achilles-sarka), az alapértelem kerülgetése által (*kalánfülü-angyal* — ördög), nagyítás által (*dörgő-mennykő* — erős), vagy képtelenségek által (*füstfaragó* — kéményseprő). — Sajátos, furcsa összetételek és képzések által pedig az *alkotásbeli* tréfa nyilatkozik: *bánomszabású*: kedvetlen, *orrondi*: nagyorru, *lopész*: tolvaj. — *Hangzásbeli* tréfa van ezekben: *nyifa*: orránbeszélő, *áhi*: bamba.

A figyelmes olvasó észrevehette, hogy ezek az elszámlált alkalmi a tréfás szóalkalmazásnak tulajdonképen a jelentésváltozások alkalmi. Minden tréfaszó, látjuk: átvitel; ennek a tételnek a megfordítását egész bátran általánosíthatjuk: minden átvitelben érzelmi indítékot kell keresnünk, ha később a nagyon közönséges használat folytán le is kopik a szóról az érzelmi színezet. Az érzelemnek aztán nem kell éppen tréfásnak lenni, költői idézeteink szerint a legkülönfélébb érzések szerepelhetnek. Azok a példák még csak egyszerű értelmi eltávolodást mutattak (meglép, elemeli, ráestek, cirnos, tébolyg, nyomúl, danol, ravasz, tapos a sarkamba), többnyire úgy, hogy a jelentés megszűkült vagy kitégült. Réthei Prikkel tréfaszavainak legnagyobb része pedig tartalmas kifejezés, mint a saját példám közt: *sódéraz a kazal, jobb lesz a fejedallánok*.

A magyaros szók özönében ezek a tartalmas kifejezések a legjelentősebbek. Ezekben már nemcsak az egyéni kedv lapang, ezek már nemcsak sajátos alkalmazásuk miatt sajátos kincsei a magyar népszellemnek, hanem ezek már azon fogalmon kívül, melynek számára lefoglaltuk, egy másik fogalomra is utalnak. *Sódéraz a kazal* kifejezésben *sódéraz* olyan szó, melynek nincs más nyelvben megfelelője; egyetlen szerencsés pillanat szülötte, a pillanatnyi kedvét alkotójának úgy elteszi a jövődők számára, mint a köszén a sok ezer év előtti napsu-

garat — a mi számunkra. Csakhogy ebben több is van, mint a pillanatnyi kedv. A régi közetekben láthatjuk itt-ott egy-egy falevélnék vagy gyíknak a lenyomatát: úgy hordoz ez is magában egy idegen fogalmat, az emberi *sódar* (vállapocka) képét, sőt azt a *mozdulatot* is, mikor az ember felső testét a dereka fölött elcsavarintja s így egyik vagy másik lapockája kissé kinyomul.

Ilyen kifejezésekben tehát nemcsak sajátos faji szubjektív, hanem sajátos faji objektív elem is van. S ezek az objektív elemek, mint főntebb mondottam, a magyar ember környezetének és lelkének tárgyaiból szedődnek föl, lépten-nyomon a magyar életre emlékeztetnek, s ez az oka, hogy ha szóul-szóra idegenbe áttesszük őket, érthetetlenek. S az ilyen szóknak a száma töméntelen. Ezeknek a szóknak rendszeres összeállítására fogja igazában a magyar lelket elének tárnai, sokkal hívebben, mint akár a népmesék, akár a közmondások, akár a nemzeti irodalom története, mert e népmesékben, közmondásokban, irodalomban nap nap után mindjobban kiviláglik, mennyi az idegen elem, s ha önállóan születik is meg a közmondás vagy a dal, egy szép napon találunk egy idegen közmondást vagy dalt, amely meglepően egyezik a magyarral. Ezekben a tartalmas kifejezésekben megmutatkozik, mit lát meg a magyar ember bizonyos tárggyal kapcsolatban s a két dolognak vilámgyors összekötése mint valami villámlás világít be lelke mélyébe, a kedvébe és a lelke tartalmába. Még ha a bibliából (péterkése), az egyházi életből (előhasú gvárdián), vagy a hitéletből (kisbíró) veszi is a magyar az átviteles kifejezést, még az se igen érthető az idegen nyelvben, mert az idegen nemzet éppen azt a dolgot, éppen abban a kapcsolatban nem látta meg: a legnagyobb ritkaság ilyenben az összetalálkozás.

Ha most azt kérdezzük, hogy a pillanatnyi kedv miért éppen ilyen tartalmas kifejezések alkotására indítja az embert, azt kell felelnünk, hogy a rövidség-re való törekvés. Wundt a pszichológiájának esztétikai fejezeteiben azt a sajátos nézetet fejti ki, hogy az idegen, hasonló tárgyra való utalás nem-hogy szemléletessé tenné a hasonlított dolgot, hanem inkább eltereli a figyelmet éppen arról, amit tulajdonképen fel akarunk tüntetni. Pl Wundt szerint a *sóderaz a kazal* kifejezésben *megoszlik* a figyelem a kazal és a sódar között, s így a szemléletességnek éppen az ellenkezője következik be. Elméletileg, a

dolog természete szerint igaza volna Wundtnak, ha a népszellem csakugyan szemléletességre törekednék a két dolog egymás mellé állítása által. Szerény nézetünk szerint a népi és művészi képzelet nem szemléletességet akar, hanem csupáncsak rövidséget. Mert csakugyan pontosabb, szemléletesebb volna a leírás, ha azt mondaná: az elferdült kazalnak egyik sarka kinyomul. Hanem micsoda terjengős kifejezés ez ahhoz képest: *sódéraz*; ebben az egyetlen szóban négy szó lappang! *Borsózik* a háta = a hátában borzongató hideg fut végig. *Meglépesedik* nem pusztán *meggazdagszik* ám! hanem: lassankint meglehetősen vagyonna tesz szert. *Darál* a fülemben: folytonosan unalmas, kiállhatatlan haszontalanságokat beszél nekem. Csak *lesugárzott* a vadréce, amint meglőttem, hallottam egy zamatos beszédű erdőkerülőtől. Lesugárzott = rézsut, egyenesen, hirtelen lepottyant. Oláh Gábor nagy mester újabbban az ilyenfajta új kifejezések alkotásában. *Feldélbábollik* előtte a város, mondja a »Keletiek nyugaton« című írásában. *Feldélbábollik*: vonzó látományként tűnik föl. Ezekben a kifejezésekben, látjuk, nem valamely tárgy egészének plasztikus szemléltetése a cél, hanem csak valamely árnyalat feltüntetése. Árnyalatok szabatos festésére sok szó kell, mert a szimpla szavak egyszerű fogalmak számára születtek meg. S a sok szó elkerülésére legalkalmasabbnak látszik, hogy az árnyalattal bárminő (metaforikus vagy metonimikus) kapcsolatban levő dolgot ragadunk meg s annak a nevét foglaljuk le az újon meglátott szemléletre; s a kapcsolat hirtelen meglátásán való örömünk feledtetni velünk a metonimikusan vagy metaforikusan beiktatott idegen fogalmat, s nem zavarja meg a tiszta, zavartalan szemléletet, mint Wundt tévesen hiszi.

A rövidségre való törekvés érteti meg velünk, hogy az ilyen tartalmas kifejezések legnagyobb része miért összetett szó. A szóösszetétel is tulajdonképpen fogalmak új kapcsolata. *Kákabélü* = olyan rossz bélü, mint a káka. *Tüled-álló* (női ruha) = a testtől messze elálló ruhafajta. *Ádám-szerzete* (házasság) = olyan szerzet, melyet Ádám alapított.

Miként fülemile *vers-tajtékot* hányok,

mondja Zrinyi »Arianna sírásában.« Vers-tajték = sűrű egymásutánban keletkező forró versek.

Ilyen összetételben roppant erős összeszorítása van va-

lamely tartalmas fogalomnak egy szóba. Ady Endre pompás összetételei (*tűzhely-bánat, szél-ficsur, asztal-trón, öröm-város, rím-kutyák*, stb.) szintén ilyen, valóságos szellemi hidraulikus nyomás által keletkezett összefoglalásai egész gondolatsoroknak, megfízszeresedett realitások, éppen ellentétei a Bajza-féle összetételeknek, melyekről nem régen mutatták ki a Nyelvőrben, hogy az irrealitásra való törekvés szülte őket. Hasonlók azokhoz az idegen szavakhoz, melyek elszigetelődés folytán ragadtak nyelvünkbe: *predesztináció, pregnáns, plasztikus* stb.

Ilyen rövidségre törekvő kifejezések azok is, mikor külső, érzéki jelenségre teremtett szót kapcsolatos lelki jelenségre használunk: *elhül erre, ámul, remeg (fél), elsáppad* (Szeremley Császár Loránd ezeknek a szóknak avatott magyarázója és hüvelyezője). Bonyodalmas lelki jelenségek egy találó szóval kifejezve. Sokszor még költenek is külső testmozdulatot lelki mozzanatokra: *foghegyről* beszél vele, *lerázza a nyakáról*.

Sokszor szerencsés szóképzések által keletkeznek ilyen sajátos tömör magyar szavak. *Terpeszkedik* (sich breit machen), *kockáztatni* (auf das Spiel setzen), *rimánkodik* (flehen).¹ Az első kettőnek német fordítása mutatja meg, milyen rövidesen megnyit mondanak; *rimánkodik* pedig azért figyelemreméltó, mert alkotásánál fogva a *rí* és *reménykedik* fogalmát egyformán érzeti; ezt ilyen erővel a *flehen* nem képes megtenni, pedig annyit is jelent: *rí*, annyit is jelent: *reménykedik*. Ide tartoznak a szóelegyedéssel keletkezett szavak mind.

Elköteleztelek bé Törökországba (Fogarasi István).

Elköteleztelek = kötelezettséggel eligértelek.

*

Ezekben feltártuk a jelentésváltozások okát, megtaláltuk célját, elszámoltuk lehető teljességgel alkalmait, módjait, most csak az a kérdés, mik az eredményei.

Már az eddigiekből is láttunk annyit, hogy sok olyan szó keletkezik így, melyet nem lehet úgy, amint van, idegen nyelvre áttenni. Például *kifejezés* nem fordítható így németre: *ausköpfung*. Van azonban ezeknek a jelentés-eltolódásoknak más eredménye is.

Nézzük csak a föntebbi példát:

Minek *tapos* ez az ember mindig a *sarkamba*?

¹ Simonyi: Német és magyar szólások.

Csattanósan megmutatja ez az új értelemben vett szó: *tapos*, hogy mi jár az ilyen változással. *Tapos* eredeti értelmében tárgyessel áll. *Taposom* az utat, *taposom* a káposztát, mikor elteszem télire, *tapossa* a ló a nyomtatásnál a buzát. A fönthebbi példában azonban mit látunk? *Tapos* mellé olyan eset kerül, amit az a szó vonzott, melyet a valószínűség szerint helyettesít: Minek *jön* ez az ember mindig a sarkamba?

Igy keletkeznek a hungarizmusok. Nemcsak a szó értelme változik meg, hanem melléje kövesedik olyan szerkezet, mely eredetileg nem az ő szerkezete. S minthogy idegen nyelvben ez az új jelentése nincs meg a szónak, ez az új szerkezete is lehetetlen. Pl. latinban *adsum*: jelen vagyok; de idővel más jelentése is lett: segítségére vagyok neki; s akkor már: *adsum alicui*; magyarban a *jelen vagyok* kifejezésének ez a jelentés-fejlődése nem állott be, azért nem lehet mondani: jelen vagyok valakinek. *Íny*: *tetszés* értelmében magyaros szó, azért lehetséges ez a sajátos magyaros szólás: *ínyére van*.¹

De itt olyasmire kell felhívnom a figyelmet, amit eddig nem igen méltattak kellő figyelemre. Vannak olyan szók, melyeknek egyáltalán nincs idegen megfelelőjük. Ilyen a magyar *jár*. Pl. németben *gehen* is *kommen* is eredetileg mást jelent s csak egyes, kivételes esetben találkoznak *jár* értelmével. S mivel már a *szónak* nincs pontos megfelelője, azért nincs azoknak a sajátos kifejezéseknek sem, melyekben jelentkezik. Pl. Oláh Gábornak ez a pompás humoru elmélkedése, gondolatjátéka teljességgel lefordíthatatlan: »Minden élőnek járnia kell, jár az óra, jár az emberek szája, ránk jár az élet rudja, felettünk az idő eljár; járunk a szeretőnk ablaka alatt, járunk a temetőbe, ma még a magunk lábán, holnap szent Mihály lován; Aladárral együtt azon jártattuk eszünket...« stb. (Keletiek nyugaton.) Ilyen magyar szó *jut*. Ennek sincsen se németben, se latinban megfelelője. Ezért borzasztó hallani: eszembe *jön*, mert ez az értelme a magyar *jön* igének nincsen meg, ez a jelentésváltozás természetes úton nem állhatott be, mert útját állja ennek a folyamatnak az őseredeti népszerű *jut* ige. Ezért nem lehet *sich breit machen* = *magát szélessé teszi*, mert *szélesnek* ilyen értelme nem fejlődhetett ki, mert útját állja ennek a pompás *terpeszkedik* szó.

¹ Vö. Kertész M. Analógia a mondatszerkesztésben (Nyelvészeti Füzetek).

Nemcsak szóknak, hanem képzőknek is kifejlődhetik sajátos nemzeti jelentése. Ilyen például magyarban az *-ó -ő* végű melléknévi igenév: nagyon sokféle értelemben használható, mikor a latin *-ns* és német *-end* végű participium nem járja. S ezért lehetséges csak magyarban az ilyen szerkezet: *kapóra jön, futófélben van, eladó-lány, farkasordító-hideg, favágó, buzaérő körte*.

Azt hisszük ezek után, leszámoltunk azzal a közkeletű frázissal, hogy az »idegenszerű kifejezések a nyelv szerkezetét támadják meg.« A magyaros szólások kialakulásának módjából megértettük, hogy nem szerkezetek forognak veszedelemben, a nyelv szerkezete megtámadhatatlan, mint a lélekben az okság törvénye: csupáncsak szók jelentése forog szóban, mikor a »szerkezetekről« szoktunk beszélni. Csupán a magyar szók autochton módon kifejlődött és kifejlődhető jelentése éljen és munkáljon az író lelkében, akkor a szerkezetek is magyarosak lesznek művében. Magyaros szó teremti a magyaros szólást. A szónak idegen értelmű alkalmi használata hozza létre az idegenszerű szólást, ami mindaddig borzasztóan kirívó és művészietlen marad, míg azt az idegen szó emléke, hangulata kíséri; s az idegenszerűsége csak a lehető legritkább esetben szűnik meg, csak akkor, ha bármely fontos oknál fogva megtörténik a kellő jelentésváltozás, vagyis a szó új jelentéséhez annak roppant kifejező volta miatt hozzátörődünk. Az »elévült hibák« legnagyobb része azonban éppen olyan, hogy ilyen beletörődésre semmi szükség, lefordíthatjuk a kifejezések minden szavát anélkül, hogy bármely magyar szó jelentésén erőszakot kellene tennünk.

KULCSÁR GYULA.

(Vége.)

A ZEUGMA A SZÓEGYEZTETÉSBEN.¹

Zeugma néven ismerik nyelvtanaink azt az érdekes jelenséget, amikor több, különböző grammatikai számú alannyal kapcsolatban egyszámú állítmány van a mondatban. Az inkongruencia megértésére Wundtnak ismeretes terminológiájával a következő lélektani törvény fogalmazható: *Tudatunkban élő képzettartalomnak kongruenciát kívánó logikai viszonyban*

¹ E cikk készülő nagyobb munkámból, a példák pedig nagyrészt Varga K. Aranygyűjteményéből valók. (Nyr. 29.)

álló részével szemben a nyelvi törvény annál könnyebben érvényesül, minél kisebb egymásutánban, s annál nehezebben, minél nagyobb egymásutánban kerülnek az illető részek a tudat nézőpontjába, illetőleg a nyelvi kifejezés alá.

Már az egyszerű távolság is elegendő arra, hogy az alany és állítmány között az alaki egybehangzás szükségérzése elhalványuljon. Sőt némelykor bizonyos kifejezésbeli hanyagság egymásután következő alany és állítmány közt is előidézi az egyszerű levést kifejező mondatokban:

. . . A vásárok Orosziban nincs a kalandáriomban. (Népk. Gyűjtemény 2 : 195). Elkeszte a rivást hogy ű mijen rosz csikóvá vesződik, holott az ű aptyának vaⁿ szébbné szébbek (Nyr. 37 : 186). Fegyverzőrgés, hadi mulatságok inkább kedveltetik, mint a szerelmi báj gerjedelmi (Kisf. K : Széchy M.) . . . a stoicusok az epicuristákkal már egy pár százada dogmák, az akademicusokkal elvek és módszer miatt veszekedett. (Cseng: De off. ford. Bev. IX.) A keleti élet és tradíció, a keleti szokások a keleti vallások: az álmodozó, tétlen és hihetetlen nyomoruságát is békésen szenvedő tömegek képét plántálta a nyugati emberek tudatába. (Bpesti Napló: 07 : 44.) Az Chrystwsnak zakalaban nyolcz zalak kyketh kyzagattak wolt, armenyay kiralnal wagon. (Érs. c. 72, b.) Azokat kik úrszabású nemes vagy szolgáló ember vala. (Mon. Írók II : 63).

A távolsággal, mely a közbeszűrődő mondatrészek vagy mondatok miatt az alany és állítmány között létrejön, együtt jár, hogy a beszélő tudatában elhomályosul, ha nem is a cselekvők képze, de legalább az, hogy megjelölésük milyen grammatikai formában történt. A közbeszűrődő mondatrészek vagy mondatok néha fokozzák grammatikai formájukkal az elhomályosulást, mely aztán közvetlen oka annak, hogy a beszélő a két mondatrész között az alaki egybehangzás szükségét nem érzi s megelégszik egyesszámú igealakokkal, illetőleg a cselekvés fogalmának pusztá jelzésével.

Más oldalról világítják meg a törvény működését, az olyan mondatok, amelyekben több, különböző grammatikai számú alany van ugyan, csakhogy fogalmi tartalmuk nem egyenlő értékű. Az egyik rendszeren valami általánosabb értelmű u. n. gyűjtő- vagy fajfogalom vagy pedig absztraktum, kiemelkedik közülük, a többi pedig — mint értelmező — konkrétan azokat a gyakran egyszerű alkotórészeket jelöli, melyeket a tulajdonképpeni grammatikai alany szerepét játszó általánosabb jelentésű fogalom magában foglal. A nyelvszokás ebben az esetben kétféleképen jár el:

1. S te meg nem láthatád az örömet, hogy néz nyomtatásban leveled, azon betűk . . . (Ar: Vojt. I. I.) Az erőt ásta benső féreg: szenvedélyes, versengő vezérek. (Ar: K. ének). Titkos haditanács gyülekezett nála, benső, bizalmas nagy urak, vitézek (Ar: T.Sz. IV.) Egymásra néz a sok vitéz, a vendég velsz jurak (Ar: Velszi b.) Vajjon újítást akar-e a nép, a nézők (Ar: Nőural. II.) Budának először dicsérete hangzik: hajdani jó élet, heverő, nagy lagzik (Ar: B. H. XI.). Holnapután könny neveli, anyák keserves könnyei (Ar: Kevelh.) Kiváncsi tömeg tolongott D. piacán: férfiak, nők stb. (P. Napló 07: 64). Biztatóbban int a múlt, a régi nagyság képei, a nemzeti erő tusái és diadalai (Beöthy: Széppr. II: 136.) Jön új nép, a germánok (Beöthy-Badics: K. irodtd.³ II: 520.) – Ide való: Nos az új párt rokoní — egy püspök előveszi, hogy mi esett köztük. (Ar. Éjf. p.) A külföldi színpadok kiváló táncosnői, a három W. leány mutatkozik be . . . (A Nap 08: 106.)

2. Jó családja, az áldott szelid lelkek oly gyámoltalanul maradnak itt (Jók.: Életemből I: 106). S a honjavesztett nép, régi szabad gótok . . . szárnyad alatt békén gyarapodva nőnek. (Ar: B. H. II.) – Ide való: Néhány festőművész, többnyire a fiatal gárda tagjai egyesültek. (Bpesti Napló 08: 54.) Nyilván kivételes: . . . és az egész tömeg — mérnökök, építészek, tanárok — mint egy ember lármázott s nem akarta meghallgatni. . . . (M. Hirl. 08: 232.) A képviselők egy része, a delegáció tagjai, pedig Pólába utazott. (Bp. Hirl. 08: 12). Az a kép melyet alkot, a Két szomszédvár képei is, ebből a gazdag érzésvilágból kapja hangulatát. (Jel. i. isk. tára 29: 80. id. Beöthy-től.).

Látni való, hogy az alanyjelölés egyes tagjai között az értékbeli különbség általán nem jelentős a mondat kongruenciájára, ellenben határozottan jellemző, hogy közülük melyik kerül az állítmány közelébe. A közelséggel képzeletelevenség és kongruencia, a távolsággal képzethalványság és inkongruencia jár. E két mozzanat érvényesüléséből áll elő az inkongruencia akkor is, mikor az alanyjelölés egyes tagjai között különmemű voltuk miatt értelmezői viszony nincs. Három eset lehetséges:

1. *Az állítmány követi az alanyokat.* A távolabb álló főnevek képzelete, illetőleg alanyok grammatikai formája elhomályosul, a legközelebb álló pedig kiemelkedik, s azért az állítmány grammatikai formájára egyedül ez van hatással:

Mámoreos szemei boldog zavartalansága, szapora járása, könnyű fordulása, gondos sürgése-forgása teszi széppé. (Gárd: Az én falum.) Doktorok, borbélyok, valamennyi bába és tudákos asszony ott van. (Ar: Jóká ö.) Műbírálóink és olvasóközönségünk egy része K. műveit élvezhetetlen izetlenségnek vélelményezi. (Váli: Kuthy 135.) A nyomorult bútorok és az a pár ruha: mindössze alig ér ötven forintot. (Bp. Napló 07: 38.) A hódolók lármás nyilatkozatai, a kiadók versenyajánlatai, a hölgyvilág elmámoreosító rajongása olybá tünt fel K-nak (Váli: Kuthy 139) . . . nem is sejtett gazdagság, felfedezetlen szépségek, új formák, ezerszínű változat

tárult élénk (Jók: Életemből III : 14.) Ha a t. ingyenolvasók, léhűtők, viccfaragók és egyéb fővárosi elem arra határozná el magát (A Hét 07 : 48). Az aratók és az egész falu népe összeszaladt e csodára (Jókai: Életemből II : 81) Az igazi művészek és az igazi művészet fel fog támadni (M. Hirl. 07 : 232) . . . csapongóbb mozgások s hevesebb szóváltás ébred (Vör: Két szvár II.) A csuprok és a csőcselék maradjon (Ar: Nőural. II.) Ide való: Kezin való köves aranypercek, nyakszorító, köves medalyok annyi volt az testin (Apor: Met. Trans. 398). Mikor íróársai és közönsége, minden, de minden csak elismeréssel szólt körülötte, (Beöthy: Széppr. 2:21). Nosza ispán, szolgál . . . Hajdu . . . Kertész, szoba-konyha leányok . . . Egy szóval minden . . . fusson (Faz.: Lud. Matyi III.)

2. *Az állítmány megelőzi az alanyokat.* Ilyenkor a mondatnak pusztán lélektani mozzanatok közrejátszásával való megalkotására még több alkalom nyílik. Megtörténhetik az is — különösen felsorolások alkalmával, vagy ha más mondatrészek fűződnek közbe — hogy a beszélő csak általában, halványan érzi, hogy az igefogalomra több főnevet fog vonatkoztatni s a mondatalkotás pillanatában mindenekelőtt a pusztá igefogalmat jelöli meg. Legalább a következő mondatokban az alanyjelölés s az állítmány közt érezhető bizonyos távolság, kiejtésbeli szünet ilyenforma lélektani folyamatra vall :

Térdet fejet nem hajt sem ő sem vitézi (Ar: TSz. IV.) Esküszí Vad, Mócsing, Hubli, Salavári s Puk Mihály vezérnek több derék huszári (Ar: N. C. III.) De fölveri Toldit a távoli zaj, A gyenge sirlmak, a durva moraj. (Vör: Toldi) Ezzel ékítve jelent meg a magy. delegáció előtt Sch. hadügyminiszter, H. altábornagy és a többi szakügyi előadók és famulusok. (Budapest 32 : 42) — Ide való: Irva van benned ismértek és törvények. (Beöthy Széppr: 2 : 313. id. Bess: Tar. utazásából) Meghallja ki mostan s kik ezután élnek. (Ar : B. H. X.).

De bizonyára csak ritkán történik meg, hogy a tudat előterében a maga egyedülvalóságában jelenik meg az a képzet, mely a képzettartalomnak nyelvi kifejezésében, a mondatban állítmányként szerepel. A cselekvés fogalmával a cselekvőnek, a szenvedéssel a szenvedőnek, az állapottal az állapotban levőnek stb. fogalma gondolatunkban oly szorosán összefügg egymással, hogy egyiknek képzetével a másiknak képzete is elevenné, világossá válik. Mikor pl. nyelvileg a cselekvés fogalmát jelöljük meg előbb, akkor a cselekvőnek képzete rendszerint ellenállhatatlanul nyomúl utána, a nyelvi kifejezés felé. Ezért olyan mondatokban, melyekben az állítmányt nyomban követi az alany, fel lehet tennünk, hogy a cselekvőnek már elevenen élő s csak a nyelvi kifejezésre váró képzete hatással van a

cselekvés fogalmának nyelvi kifejezésére. A következő mondatok tehát:

Van nekem jószágom, sok szép gazdagságom, Sok szép gazdagságom — szép eladó lányom . . . Gulyabeli marhám — szép szántóföldjeim, Szép szántóföldjeim — kaszáló réteim (Nyr. 1 : 93). Hajt a nagy nyomoruság, a szürke lovak meg a házasság. (Ar: Felhők). Ott fekszik a jó Patrik Spens, az urak is körül (Ar: Sir P. Sp.) Csaták után haj! nincs vidám sor, mit ének fűszerezne s vándor kehelynek örömi (Ar: Dalnok bújja) Elsápad a gárgyán és mind a barátok. (Ar: T. Sz. VIII.) Úgy lett ég, tengerek és föld (Ar: Mad. I.) Hullott nagy szemű jég, kövek és oly tűznek esője (Ar: Elv. A. V.) Őt vonja ihlet, vérmes ideák (Ar: Bol. I. II.) Megköszöni egész vidék, minden rangbeli emberek (Ar: Év kezdetén) Asztalhoz is üle a király, a vendég szép ruhás hölgyekkel az idősb leventék. (Ar: Dal. I. II.) Lón kacaj, a hún fők harsány riadási. (Ar: B. H. X.)

a kongruencia szempontjából egyértékűek az olyan mondatokkal, melyekben

3. az állítmány az alanyjelölés egyes tagjai közé került:

A király lejött és sok nagy úri rendek (Ar: Toldi XI.) Nekünk cukor kell sütve főzve, pezsgőbor, osztrigák, halak (Ar: Almanach 1878) Merre Budaszállás lehetett, a régi, s homályban Etellak messzebbi vidéki (Ar: B. H. XII.). Lovag király Poseidon, kinek ércpatájú mének nyerítése, robajja tetszik és a sereget vivő kékorru sebes hajók s a fiatalság versenye (Ar: Lov. I.) Melyet új földhányás jelöl és nagy dombok (Ar: T.Sz. XI.) Míg ugyan a király ott vala s a hölgyek (Ar: T.Sz. II.). Kócsagtollas R. kalap volt rajta meg ama vadász csizmák . . . (M. Könyvt. 204 : 35). A kiállított festmények anyagát részben az országos képtár adta és az E. I. és P-féle gyűjtemények, továbbá azok a vásárlások . . . (A Kor 1 : 3.)

A két utóbbi esetben az inkongruencia előidézésében ugyanaz a két lélektani mozzanat játszik közre, melyet az 1. esetnél megjelöltünk, csak hogy itt a képzet és grammatikai forma elhomályosodása helyébe a vele lélektani szempontból teljesen egyértékű képzethalványság lép, melynek nagyságához mérten szerepelnek a távolabb álló alanyok között a különböző kapcsoló szócskák, lélektani szerepükben azt az időt töltve be, míg a halványabb képzet megerősödik s a nyelvi kifejezésre alkalmassá válik. S bár könnyen érthető a két lélektani mozzanat mint mondatalkotó tényező, a grammatika és a tudatos mondatalkotás mégsem ismeri el — még a két utóbbi esetben sem — a működésük által létrejövő inkongruenciát. A lélektani lehetetlenséget kívánó nyelvi törvénynek úgy vél-eleget tenni, ha az egyszámú állítmány után több, különböző számú alany következik, hogy többes számú alakban meg-

ismétli az állítmányt, ezáltal azonban a lélektanilag egységes mondatokból több, önálló mondat keletkezik. Az élő beszéd, s az elevenebb költői nyelv nem is ismeri ezt a pontoskodást, melyre már csak azért sincs szükség, mivel az inkongruencia a több, különböző grammatikai számú alannal kapcsolatban — mint láttuk — legtöbbször csak részleges. Az alany és állítmány közötti alaki egybehangzás szükségérzése működik, csakhogy nem a grammatika követelte tudatossággal s majdnem tudákossággal, hanem azon lélektani törvény alapján, melyet első sorainkban megfogalmaztunk.

KLANICZAY SANDOR.

TELEKI JÓZSEF GRÓF MINT NYELVÉSZ.

(Folytatás.)

V. Teleki elődei.

Teleki művének méltányolhatása végett kortársainak hasonló tárgyú műveivel kell azt összevetnünk.

Kis János, Pántzél Pál és Teleki László gróf művei foglalkoztak először rendszeresen a nyelvújítás és nyelvművelés eszméivel. Mindahárom mű 1806-ban jelent meg. *Pántzél* műve sokkal rendszertelenebb a másik kettőnél. (»A' magyar nyelv' állapotjáról, kimiveltethetése módjairól. Pest, 1806.«) Számptalan idézete nagy olvasottságról tesz bizonyosságot, de nagyobb nyelvtani készültséget nem árul el. A magyar nyelvvel és irodalommal csak általánosságban foglalkozik. Általános stilisztikai és retorikai elvekről beszél, s gyakorlati utmutatást ad arról, hogy mely utak-módok segítenék elő a magyar nyelv fejlődését. Ilyenek szerinte: a magyar nyelv elterjesztése a nemzetiségek közt, tanulmányozása és tanítása az iskolákban stb. Ahol mégis kiterjeszkedik a nyelvújításra, ott óvatosságra int az idegen szók átfordításában, s az új szók készítését csak a magyar nyelv természetének figyelemmel tartása mellett engedi meg.

A *Kis János* műve hasonló tartalmú, de rendszeresebb és bővebb. (A' Magyar Nyelvnek Mostani Állapotjáról, kimiveltethetése módjairól, eszközeiről. Megjutalmaztatott felelet. Pesten, 1806.) Idegen nemzetek példájával bizonyítja a nemzeti nyelv fontos voltát és fejlesztésének szükségét. A nyelv eredetét a szükségnek tulajdonítja. Pallérozatlan emberek voltak feltalálói. A nyelvnek három célra kell törekednie: gazdagságra, értelmességre és hathatosságra. (Ez utóbbin azt érti: »ha gondolatainkat és érzéseinket általa mindenkor, vagy legalább többnyire tellyes erejekben kifejezhetjük.« 23. l.) A hathatosság föltételei: a »szép hangzás«, »velős értelem« és »szabadon való helyheztesítés«, vagyis a szórend. A magyar nyelvre a *szegény* jelző csak bizonyos tekintetben illik. A magyar csak az absztrakt gondolatok kifejezésére szegény. — Azután nyelvünk történetén tekint át s végül jelen állapotát rajzolja. Azt állapítja meg, hogy nyelvünk

a tavasz kezdetén áll, Ámde vannak oly íróink, »kiket maga Voltaire sem rekesztene ki az izlés templomából.« És vannak elsőrendű fordítóink. Vizsgálódása eredményéül azt állapítja meg, hogy a magyar inkább az érzéseknek s a művelt józanésznek nyelve, mint a distingváló, finom okoskodásnak. Azután azon képességeit vizsgálja, melyek az újtásra szükségesek: a szószármaztatást és összetételt. Nagy fogyatkozásnak tekinti, hogy nincs benne *nem*. A hathatosság dolgában nyelvünket kevés előzi meg.

A második kérdésre, a mikéntre a nyelvújítók szokott eljárásainak felsorolásával felel: tegyük gazdagabbá a nyelvet a nyelvjárásokból merített szavakkal, az elavult szók új életre keltésével, idegenből kölcsönzéssel, új szók csinálásával s végre a szólásformák szaporításával. Az oly idegen szókat, melyekre megfelelő magyar kifejezés nincs, tartsuk meg. De mind a kölcsönzött, mind a csinált szókat alkalmaztassuk a nyelv természetéhez. Nyelvünk értelmesebbé tétele végett a klasszikus írókhoz és a retorikák utmutatásaihoz utasít. A hathatóságot pedig úgy érzük el, ha kerüljük a rúthangzást és vigyázunk a szórendre.

Láthatjuk tehát, hogy Kis nem volt oly nagy purista, mint Teleki. Az általánosságokon természetesen ő sem megy sokkal beljebb, mint Pántzél, a részletezésbe ő sem mer bocsátkozni, s tanácsai is híjával vannak a szükséges érveknek. Utat-módot a helyes tanács követésére sehol sem állít fel.

A magyar nyelv fejlődését Kis szerint is nagyban előmozdítaná élőszóban és írásban való használata: a »közönséges« dolgok magyar nyelven való »folytatása«, a tudományoknak magyar nyelven való előadása, a magyar nyelv tanítása az iskolákban és használata az ipar és kereskedelem terén. Irodalmi téren legnagyobb szolgálatot tennének a széptudományokat, filozófiát, grammatikát és kritikát tárgyazó művek. Mindezek lehetnek eredetiek és fordítások. Ezután a fordítás kellékeit tárgyalja s tudományos művek fordítására buzdít.

Kétségkívül legtartalmasabb az említett három mű közt »A' Magyar Nyelv Elé Mozdításáról Buzgó Esdeklései *G. Teleki Lászlónak.*« (Pesten, Nyomt. Trattner Mátyás' Betűivel. 1806). A magyar nemzet számtalan viszontagságon ment keresztül. Ez az oka annak, hogy nyelvének művelésében a többi nemzetekhez képest elmaradt. A magyar nyelv eredetének kérdését veti fel először »a' Nemzeti Históriaból lehúzva.« De a történet világitásánál nem tudja a feleletet megtalálni. Nem üti el a dolgot azzal, hogy az eredet felől egyik vagy másik nézethez csatlakozik, hanem egészen eredeti feltogással az etimológiától várja, hogy a homályt felderítse, annak főbb szabályait adván elő. Az eredet kérdésének fölvetése után a nyelv történetét adja elő. Műve következő részét a magyar nyelv leírásának szenteli. Szerinte a magyar nyelv »fenhézjó« (Lingua Emphatica). Szűknek nem lehet mondani, de oly magas fokon sem áll, mint a többi művelt nemzeteké. Tehát fejleszteni, bővíteni kell. A bővítés módjai: 1. idegen szók kölcsönzése, 2. régi, kihalt szók fölevenítése, 3. tájszók fölvétele, 4. új szók készítése. Az utóbbi módnál vigyázzunk, hogy a nyelv szelleme tőle ne szenvedjen, világos és érthető legyen, s végre: legyen magyaros végződésű. Csak akkor csináljunk új szót, ha az illető fogalomra nyelvünk szókészletében kifejezést nem találtunk. (V. ö. Buzgó Esd. 56—58).

Ez elvek fejtegetésével három lapon végez. Aztán szól a magyar dialektusokról, kiemeli a magyar nyelv nehéz voltát, dallamosságát, s érinti a helyesírás kérdését is. Erre tőle telhető részletességgel a magyar nyelv szerkezetének leírását adja. Szóba kerül a magyar névragozás, adjectivum, pronomen, postpositio, fokozás, igeragozás stb. Végre a syntaxist tárgyalja. A következő részben az irodalom összes ágain áttekint, hogy kimutassa, »mennyre ment légyen eddig a' Magyar nyelv pallérozása.« A magyar nyelv fejlődésének eddig akadályai voltak: a háboruk, a királynak az országban nem lakása, a deák nyelv használata «a közönséges dolgok (= közügy) folytatásában», hogy nincsenek nyelvművelő társaságok, stb. Az utolsó részben a nyelv művelésére szolgáló eszközöket és módokat fejtegeti. Ilyenekül említi a kereskedés magyar nyelvben való folytatását, nyelvtanok, szótárak írását, nyelvművelő társaságok szervezését, a magyar nyelv behozását az iskolákba, ujságok szervezését, a magyar nyelv alkalmazását a »közönséges dolgok folytatására«, a kötött és kötetlen beszéd fejlesztését. Részletes fejtegetést ír a költészetről, a prozodiáról. Végül nemzeti játékszínek felállítását tartja kívánatosnak.

Érdekes, hogy a nyelvművelés belső eszközeit nem ebben a részben tárgyalja, ahová tulajdonképen tartoznék, s hogy a külső eszközök fejtegetésének sokkal nagyobb teret szentel, mint a belsőeknek. S ezt a másik két műben is kiemelhetjük. Velök szemben Teleki József a belső eszközöket tárgyalja nagy részletességgel.

Teleki László a magyar nyelv szerkezetét is ismerteti amellett, hogy az újítás módjait felsorolja. De mint organikus egész a Józsefé mellett nem jöhet számba. Az ő újítási elvei csak a véletlen következtében kerültek a nyelvleírás mellé, de vele szervi összefüggésben nincsenek, míg József nyelvújítási eszméi szerves összefüggésben vannak grammatikai elméletével.

E művek, noha mentek voltak minden pártszínezettől és polemikus iránytól, nem elégíthették ki az újítókat. A *Mondolat* és *Felelet* már irányánál fogva sem hozhatott békét a harcoló felek közt. Sipos *Ó és Uj magyarja* erősen ortológus színezetű s a rendszeres tudományos mű igényeivel nem léphet fel.

VI. Kazinczy, Verseghy és Teleki.

A század második tizedének utolsó évei leggazdagabbak voltak a nyelvújítást illető iratokban. Ekkor jelent meg Kazinczy műve a *Tudományos Gyűjteményben* (1819 : XI : 3): »Orthologus és neologus nálunk és más nemzeteknél.« Verseghy munkája a Martzibányi intézet jutalomkérdésére feleletnek készült, de nem küldötte be, hanem még ugyanazon évben 1818-ban kiadta. Címe: »A Filozofiának Talpigazságaira épített Felelet, a' Magyar nyelv iránt tett Kérdésekre, melyl Éртеkezés gyanánt is szolgál egyszersmind a' Nyelvművelésnek mivoltáruul és akadályairul. Irta Verseghy Ferenc, Budánn, a' Királyi Magyar Universitásnak betüivel, 1818.«

Kazinczy műve polemikus irat. De az elvi szempont magaslatán áll, s mint a »mester« nyelvészeti felfogását tartalmazó rendszeres mű, továbbá, mint az újítást irányító művek egyik legtekintélyesebbike, önként kínálkozik a Telekivel való összehasonlításra. Ez a kis mű stílusa élénkségét

tekintve valóságos remek. Nem meggyőz, hanem elragad. Elevenségével, szellemes ötleteivel megvesztegeti az olvasót s ha a maga részére — legalább a mai olvasót — meg nem nyeri is, bizonyára szerez neki egy kellemes órát.

Kazinczy nem volt nyelvész. A nyelv tudományához keveset értett. Szerinte a nyelvtudomány nem tudomány, hanem mesterség. Előtte nem a nyelv természete a döntő, hanem az ízlés.

»Orthologus és Neologus nálunk és más nemzeteknél« című művében utolsó szót akar ejteni az ortológus-neológus pör ügyében. Védi magát azon vád ellen, hogy ő a neológia vezére. Különbséget kell tenni az erőszakos újítás, meg az ízléssel, hozzáértéssel párosított újítás közt. Ez utóbbi értelemben neologus Faludi, Ányos, Péczeli, Aranka, Horváth Ádám, Csokonai, szóval minden nevezetesebb írónk, s ez utóbbi értelemben neológus ő is. A neológiában nem az a kérdés, hogy merni szabad-e, hanem, hogy mit szabad merni.

Majd áttér a neológia céljára, s egyszersmind apológiát ír róla, párhuzamba állítva az ortológiával.

A neológus szűknek találja a nyelvet. Az idegen szókat magyarul akarja visszaadni. Új ideákat akar kifejezni a rendelkezésére álló eszközökkel. Az újító érdekesebbé teszi az írást. S itt néhány új szó bírálata következik. A *hamar* szót már Balassa s újabban Csokonai szépen alkalmazza jelzőül: *hamar* lovak, *hamar* követ. Ungvárnémeti Tóth László találóan adja vissza az *isoliert*, *isolé* szót az *elszigetelt* kifejezéssel. Azután a maga új szólásformáit védi. Azért adja vissza a Hamletfordításban e kifejezést így: *Hány a harang?* e helyett: *Hány óra?*, mert a személyek nem magyarok, hanem dánok. A *borág* szót szépségéért védi a közönségesebb *venyige* helyett. Ha Baróti deákul gondolkozik, deák ékességet használ, baj-e? *Ha a latinban szép, a magyarban is az.*

Az ortológus azt tartja jónak, amit a szokás és a gramatika enged. Elve az, hogy ahol nincs megfelelő magyar szavunk, ott vagy idegennel élünk, vagy körülírással fejezzük ki a fogalmat. E felfogás értelmében az író nem ura, hanem szolgája a nyelvnek. Az ortológiának nem jó a fölelevenített avult szó, nem jó a »környéki« szó se. Az ortológia legnagyobb hibája az, amit ők erénynek mondanak: az *egységre törekvés*. Ezt a stilisztikának minden nemére kiterjesztik. Pedig tagadhatatlan, hogy a stilisztika különböző nemeinek más a nyelve, mások a forrásai. Más a költészet nyelve, más a prózáé. Más az egyházi beszéd nyelve, más a románé, más a játéksziné. Sőt a közönséges élet nyelve is sokszínű. Ezt tagadják az ortológusok. Pedig a nyelv annál szebb, minél sokszínűbb. Az ortológus az *egység egységére* törekszik, pedig a természet is a *különbözés egysége* által fejlődik (concordia discors). A természet ez alapelvét követi a neológus is.

A szabadságnak nem árt a szerencsétlen merés. Az így keletkezett zavar hamar lecsillapúl. Az irodalomban anarchia nincs, mert a vélemények különbsége nem anarchia.

Más nemzetek ugyanazon eszközökkel és módokkal gyarapították a nyelvet, mint nálunk a neológusok. Homeros, Sophokles, Euripides, Cicero és Horatius új szókat készítettek. Sallustius, Thukydides, Tacitus, Lucretius, Livius régi szókat, szólásformákat, szóalakokat elevenítettek fel. A rómaiak

nyelvben, frázisokban sokat tanultak a görögöktől. Nekünk épígy kell tanulnunk a németektől. Mekkora változás történt Hallertől és Gellertől Klopstockig és Götheig! Pedig a grammatikusok, bár néha nem is értették, mindig szidalmazták őket. Különösen Adelung kelt ki hevesen ellenök: hogy' merik elrontani, amit ő épített, azok, akik nem írtak sem lexikont, sem grammatikát, sem stilsztkát, mint ő. Kotzebue is támadta Göthét, de Herder dicsérte. A német költők is a görög mintájára képezték nyelvöket. Ezért oly Homeros-fordítás sehol sincs, mint náluk.

A nyelv a maga sokszínűségében olyan, mint egy szép szivárvány; ne igyekezzünk ezt a szépséget megrontani.

Miután így tisztázta álláspontját, meghatározza mi szabad és mi nem. „Jól és szépen az ír, a' ki tüzes Orthologus és tüzes Neologus egyszerűsmind, 's egyességben és ellenkezésben van önmagával.“ S a neológusnak minden szabad. „a' mit a' minden Nyelvek ideálja megkíván, a' Magyar Nyelv' természete világosan nem tilt, a' régi és újabb classikusok által nevelt izlés még javasol is, 's a' szükség multhatatlanul parancsol.“

A neológusok vétke, ha a magyar nyelv tökéletes tudása nélkül írni mernek, ha felejtik, mely nemben s az olvasók mely osztályához szólnak. Ily hiba a xenologizmus (idegenszerűség) vadászása, továbbá a túlságba vitt purizmus. Barczafalvi is e hibába esett a Blumauer Éneisének fordításában. De most rájöttek, hogy Barczafalvi hasznot tett: „egy-két szavát elfogadók; a többit pedig addig nevetők, míg világos lett előttünk, hogy a' merés csak szerencsétlen volt, de nem tilalmas.“ És húsz év múlva már ő (Kazinczy) tanácsolta a Báróczi és Dayka életrajzában az új szók gyártását, mert jobb alkotni és bírni, mint nem bírni. Ezt a buzdítását igen sokan vakmerőségnek tartották.

Művecskéjét azzal a buzdítással fejezi be, hogy, mivel a mi nyelvünk rokon nélkül áll, hajtsuk igájába nyakunkat a görög, római, olasz, francia, angol és német nyelvnek. Vizsgáljuk azokat s elmélkedjünk teendőink felől. A maradék bizonyosan a neológiának ad igazat.

Kazinczy tehát egészen esztetikai szempontból ítéli meg a nyelvet. Esztetikai terméknek tekinti, melyet mint ilyet, csakis az írónak lehet joga fejleszteni. Egészen más irányú felfogás, mint a Telekié. — Úgy tetszik, mintha a nyelvtudományt összevétené a stilsztkával s nyelven mindenütt nyelvezetet értene. Különben e tévedést Wielandnál találta s tőle vette át, ki hasonlóan Kazinczyhoz — mint láttuk — azt mondta: csak akkor mondható kifejlettnek egy nyelv, csak akkor lehet a német irodalmi nyelv szótárát teljesnek mondani, ha a stílus minden nemében írtak rajta remekeket, mert akkor tisztán kiviláglík, mi hochdeutsch a költészetben, mi a prózában, mi hochdeutsch a drámában, mi a vigjátékban, és mi hochdeutsch a társadalmi élet nyelvében. A nyelv és nyelvezet ez összetévesztése Kazinczyt még nagyobb egyoldalúságra, nagyobb túlzásra ragadja. Nem fél kimondani Baróti latinizmusainak védelmére, hogy: ha a latinban szépek, a magyarban is azok.

Különben egészen filozófiai alaptól indul ki. Baumgarten Metaphysikájában (73, 74 §.) a tökéletesnek lényegét a különféleség egységében keresi. Ez a régi kifejezés, melyet már Szent Ágostonnál, Crousaz és André tanaiban is megtalálunk, újra feltűnt a Leibniz és Wolf hatása alatt álló

esztetikusok műveiben. Leibniz szerint a szép, Wolf szerint a tökéletesség: a különféleség egysége. Sulzer a gyönyör okát, lényeges feltételét a különféleség egységében látja.¹ Ebből is tisztán látjuk, hogy Kazinczy esztetikai alapon áll, s csak annyiban eredeti, hogy a német esztetikusoktól tanult esztetikai elveket a nyelvtudományban alkalmazza.

Kazinczy művecskéje elmés csevegés, mely stilisztikai tanulságot igen, de nyelvit épen nem tartalmaz. A nyelvújítás, a nyelvfejlésztés munkájában hasznát nem vehették.

Teleki műveivel csak Verseghy *Felelete* mérhető össze. Verseghy is a Marczibányi pályázatra tervezte művét, de letett tervéről s művét a saját neve alatt nyomatta ki. *Feleletében* mindanégy pályakérdésre kiterjeszkedik. Minket természetesen csak a nyelvújításról szóló rész érdekel.

Verseghy egészen olyan alapon indul ki, mint Teleki a nyelvújítás szükségének bizonyításában. Tökéletesedés az ember célja. Mint okos lelkes lénynek, erre törekednie kell. Az állat oktalan lény, s erre a humanitásra, erre a tökéletességre soha sem juthat el. Az emberi haladás főeszköze az ismeret és ennek közlése embertársainkkal. Erre nézve pedig egyetlen eszköz a nyelv. A nyelvet tehát művelnünk kell, mert csak vele, általa valósíthatjuk meg emberi célunkat.

Mindez eddig azonos a Teleki okoskodásával. Úgy látszik, szinte közhelyé vált Herder azon gondolatának kifejezése óta, hogy értelem és nyelv szoros összefüggésben s ezáltal folytonos haladásban vannak.

Miután Verseghy azon következtetésre jutott, hogy a tökéletesedéshez a nyelv művelése szükséges, a gondolat további szövésebe befonja a nemzet fogalmát. Mivel minden ember egy bizonyos nemzet tagja, a humanitáshoz, az általános emberhez a nemzeti kultúra útján juthatunk. A tökéletesség elérésére a nyelv szükséges, mivel pedig magyarok vagyunk, a magyar nyelv művelésével igyekezzünk e célhoz eljutni.

Ennyi a filozófiai alapvetés. Mindez azonban keveset érdekel bennünket. Annál érdekesebb ránk nézve az ezután következő rész.

A nyelv a gondolatközlés eszköze, tehát csak akkor felel meg céljának, ha értelmes és szép. A tárgyalás folyamán azonban a szép, mint a nyelv célja, kiesik a gondolat szövéseéből s a nyelv egyedüli céljának az értelmesség marad.

Verseghy ezt az alapelvet Adelungból merítette,² s így következtetéseiben is közel áll Adelunghoz.

Az értelmesség föltétele, hogy a hallgató vagy olvasó megértse szavainkat s azt értsen rajtok, amit mondani akarunk. Ha akár a szó jelentésében, akár a ragok és képzők használatában a közszóoktól eltérünk, beszédünk értelmetlen lesz, a nyelv nem felel meg céljának. Az a törvény, mely a közszóokást lehetővé teszi: az analógia. Ez kivételt nem tűr, mert a kivétel értelmetlenségre vezet.

Álláspontját kifejtván, a nyelvújítók eljárásainak bírálásához fog. Helytelen az elavult szók felélesztése, mert értelmetlenséget okoz. Hasonló okból helytelen a tájszók használata is. Az a Verseghy, aki Révaiakkal

¹ V. ö. Jánosi Béla: *Az esztetika története*. II: 28, 303; III: 10, 16, 21, 55.

² *Magazin der Deutschen Sprache* I: 57.

szemben sokkal helyesebben gondolkozott a dialektusokról ellenfeleinél, most — habár elismeri, hogy egyes nyelvterületek lakói, vagy az ő szávaival szólva »a külön felekezetek« fejlesztettek ugyan egymástól eltérő használatokat, mind a szó- és hangtanban, mind a mondattanban, azt is elismeri, hogy a nyelvjárásokból sok tanulságot vonhatunk le, — a tájnyelvi sajátságokat, mint eltéréseket a közönséges analógiáktól, hibáknak bélyegzi.

Szintén elvi álláspontról elitéli a purizmust is. A purizmus ugyanis megfeleldezik arról, hogy a tökéletesség elérésében a haza is szerepel, csak hogy nem egyedül. A haza fogalma a tökéletesedésre törekvésben az általános emberibe olvad. De különben se baj, hogy nyelvünkben sok az idegen szó. Hiszen minden művelt nemzet százával vett át ilyeneket. De következetlen is a puristák törekvése, mert csak a latin és görög szavak ellen fordulnak, sőt igazságtalan is, mert kulturánk e két nyelvnek köszön legtöbbit.

A szóalkotásnak csak két módját tartja megengedhetőnek: a szóképzést és az összetételt. Kikél az idegen képzők átvétele ellen. De az eredeti képzők közül is csak azokat szabad felhasználni, melyeknek ma is eleven képző értékük van.

Az idegen szók átvétele legbiztosabb eszköze a nyelvgazdagításnak. Ha az idegen fogalom átvételét nem szégyelljük, miért szégyellnök a nevét? A szó csak ruha s amint ez nem változtatja meg nemzeti mivoltunkat, a név sem változtatja meg a tartalmat. De ha helyettük törvényesen formált magyar szónk van, akkor azt kell használnunk. A tudomány és művészet latin és görög műszavait azonban hagyjuk meg, mert ezeket az egész művelt világ így használja.

A nemzet lelke a maga eredeti tisztaságában a mondattanban, az idiotizmusokban nyilatkozik meg. Amely író idegen idiotizmust használ, a legnagyobb vétket követi el a nemzeti nyelv ellen. Csodálatos, hogy épen azok az írók követik el ezt, akik a nyelvbéli purizmusnak legnagyobb harcosai.

A nyelvújítók a nyelv eredetiségét támadják meg. Törvénytelen szók alkotásával, idegenből vett képzők használatával érthetatlenné, a fejlődésre alkalmatlanná teszik.

Verseghy és Teleki műve több pontban egyezést mutat. Mindaketten megegyeznek abban, hogy az összetétel és szóképzés legtörvényesebb módjai a nyelvfejlesztésnek. De az idegen szók kölcsönvételéről, az elavult szók fölélesztéséről meg a tájszók általánossá tételéről nem nyilatkoznak egy értelemben. Verseghy álláspontja a nyelvhelyesség dolgában, hogy az a helyes, ami könnyen érthető. Már pedig, ha egy elavult szót fölélesztünk, egy szűk körben élő tájszót az irodalmi nyelvben használunk, vétkezünk az érthetőség törvénye ellen. Tehát Verseghy eljárása egészen logikus, egészen következetes volt, mikor ezeket a nyelvfejlesztés módjai közül kizárta. A túlságos purizmust mindketten elítélik, de az idegen szók használatában Verseghy nagyobb teret enged. Mindaketten megegyeznek továbbá az idegen szólásformák átvételének szigorú tilalmazásában. A gyökelonásról Verseghy e műben nem szól. De az *Analytica*-ban (I : 126—7) tilalmazza. Azonban, mint láttuk, Teleki felfogása e pontról korának téves nyelvészeti elméletén alapult.

Ha megfontoljuk az elavult és tájszók felvételének s a szókölcön-

zésnek mint forrásoknak viszonyát az élő nyelv gyarapításához, nem látjuk következetes eljárásnak a Verseggy szempontjából e három forrás iránt tanusított magatartását. Ha az érthetőség kedvéért tiltja meg az elavult és tájszók felvételét, ugyanez okból tilalmaznia kellett volna az idegen szók kölcsönzését is. Vagy, ha az idegen szók kölcsönzését megengedte, a másik két forrást is ép oly joggal tarthatta volna felhasználhatónak. A Teleki eljárása e tekintetben következetesebb.

A két mű összehasonlításából az tűnik ki, hogy a Telekié egy nagy szorgalmú és nagy tehetségű fiatal tudós műve, a Verseggyé pedig egy tapasztalatokban megőszült tudós kiforrott, megállapodott eszméinek foglalata. Ha vannak Telekinek tévedései, azok vagy kora nyelvtudományának tévedései, vagy az uttörőé. Mert a grammatikai kategóriák fejtegetése a magyar nyelvtudományban addig igen ritka volt. Vannak oly észrevételei és fejtegetései is, melyekkel kora nyelvtudományát megelőzte. Annyi azonban bizonyos, hogy Teleki műve nem csupán aktuális értékű, mely a nyelvújítási mozgalmakkal érdekét s értékét veszítette, s mely ma már csak a bibliografusok említését érdemli meg, hanem számottevő munka, méltó arra, hogy foglalkozzék vele a nyelvtudomány.

VII. Teleki elmélete egy tökéletes magyar Szótárról.

Befejezésül Teleki szótárírói elméletét kell megismertetnünk. Ha »A' Magyar Nyelvnek Tökéletesítése« a korabeli nyelvtudomány magaslátán áll, sőt több pontban azt meg is előzi, úgy »Egy tökéletes Magyar Szótár Elrendeltetése, készítése módja« is oly mű, melyet dicsekedve emlegethet a magyar nyelvtudomány, s »a melyben — Zolnai Gyula szerint — nem egy ma is figyelemre méltó s a szótárírás céljaira és módszerére nézve fontos észrevételt találunk.« (Zolnai Gyula: Az új Nagy Szótár föladatáról. Dobrovszky és Franke. 4. lapon.)

Teleki jól ismeri a szótári irodalmat. Helyes érzékkel válogatja ki a külföldi szótárírók elméletéből a helyest, hagyja el a helytelent, s képzeletben oly szótár tervét alkotja meg, melyhez a korabeliek közül kevés hasonlítható. Hisz maga mondja, hogy »ha akármiről állapomon akarunk írni, szükségesképen megkivántatik, hogy mind azt, a' mit ezen tárgyról *mások már mondtak*, a' mennyibe tudniillik az emberi gyarlóság és az idő-környüállások megengedik, *kikeressük, megfontoljuk*, és a' mennyibe érdemesnek találnök, hasznunkra is fordítsuk.« (Egy tökéletes Magyar Szótár: 52. l.) Ismeri az olasz Academia della Crusca szótárát, a francia akadémiát, a Kramer, Johnson, Sheridan, Adelung, Campe stb. szótárát. Mind-egyikből tanul, de legtöbbit az Adelungéból (Grammatisch-Kritisches Wörterbuch der Hoch-Deutschen Mundart. Leipzig, 1773—80).

Ma is tanulságos és számottevő az a felfogás, mellyel egy tökéletes szótár képét elénk állítja.

Zolnai Gabelentzcel a szótárt egyenlő fontosságúnak tartja a nyelvtannal. Nyelvtan és szótár — úgymond — egymást kölcsönösen kiegészítik. A nyelvtan megtanít arra, ami nyelvileg megengedhető, vagyis ami bármely pillanatban tényleg előállhat; a szótárnak ellenben csak azt szabad és lehet

mondania, ami valóban ténynyé vált a nyelvben.» (Az új Nagy Szótár fõladatáról, 28. l.)

Teleki szintén a gramatikával veti össze a szótárt, mely amellet, hogy a nyelv minden kincsét felöleli, arra tanít meg, amire a gramatika nem taníthat. De beszéljen õ maga helyettünk: »Az emberi elme» tudni õhajtott mindent, a' mi az egyes szavakról megjegyzésre méltó, azoknak valóságos és szorosan meghatározott *értelmöket, használásoknak* különbözõ *módját* és egész *természetöket, grammatikai tulajdonságokat* úgy, mint *eredetöket* és különbözõ *történeteiket*. — Erre a' Grammatikák, mellyek az egész nyelv alkotását tsak némelly *hözönseges szempontokból* tekintvén, az egyes szavaknak különös természetök megvizsgálásában nem ereszkehetnek, nem valának elégségesek; ezen nagyobb kívánságnak az eddig készült szótárok, mellyek tsak az idegen nyelvek tanulásának könnyebbítését és az idegenekkel nyelvünknek leendő megesmértetését tzelozván az egyes szavaknak az idegenekkel való *hiános* és a' dolgot ki nem merítõ *összehasonlításához* kénytelenek folyamodni, épen nem felelének meg. Igy támadtak azon tökéletes *nagy szótárok*, mellyek a' nyelveknek minden *kintseit* magokban foglalják, és kivált a' hazafiaknak a' honni Beszéd minden elrejtett titkaiban való beavatásokat erányozzák.» (5—6. l.)

Bár vannak oly általánosabb szabályok, mellyek minden szótárra nézve érvényesek, azért Teleki szerint a szótáraknak a különbözõ nyelvekhez s azok állapotához képest különbözõknek kell lenniök. A magyar szótár készítésében is tanulnunk kell ugyan az idegen szótáríróktól, de nem szabad öket rabszolgai módon követnünk, hanem nyelvünk sajátos természetéhez kell alkalmazkodnunk. (12. l.)

De Teleki a »tökéletes magyar szótártól amellet, hogy magyar legyen, még egy fontosabb feladatot is vár. Elõtte áll a nyelvújítás nagy problémája. Fontosságát annyira érzi, mint másvalaki aligha. Nagyszabású művet ír tanulságul a merészeknek. De még mindezt nem tartja elégségesnek. Szeretõ aggodása a nyelv sorsa iránt nemcsak késõbb, akadémiai megnyitóiban, de e művében is felfeltûnik. A szótártól várja annak a nagy fõladatnak megoldását: az írókat a nyelvfejlesztés természetes útján vezetni. „Nyelvünk most vagyon egy forrásban, mellybõl való szerentsés kigázolását semmi sem eszközölheti oly bizonyosan, mint egy jól kidolgozott szótár.” (I. m.: 50. l.) Egy ily szótár mutatja meg, mennyire haladt eddig a nyelvünk, hogy az miben bõ, miben szûk, hogy hol kell és hol nem kell bővítenünk. (8. l.)

A szótár anyagáról szólva legelõször is megjegyzi, hogy az abszolút teljesség elvével, mint soha el nem érhetõ céllal, szakít; már csak azért is, mert az erre való törekvésben sok haszontalan anyaggal terhelnõk meg a szótárt. Sorra veszi hát a szavak különbözõ neveit s mindegyikrõl kifejti a nézetét.

Kétségtelen, hogy »klaszszisus írõink« szókinccse egyik legfontosabb része egy tökéletes szótár anyagának. Ezt javasolja nemcsak a művelt nemzetek szótárainak példája, hanem a józan okosság is. Ehez járul, hogy az egyes szavak egy jeles író használása által bizonyos megerõsítést, „just” nyerne. (14. l.)

Az idegen szókra nézve bizonyos korlátozást kíván. A »közbeszédbe«

annyi idegen szó csuszott be, hogy ha ezeket mind fel akarnók venni, szótárunkba kellene iktatni az egész *deák* nyelvet minden *barbarizmusával* együtt, Adelung nagy *Wörterbuchj*át szinte szóról szóra, sőt igen sokat a francia akadémia *Dictionnairejéből* is. Teleki álláspontja az, hogy csak a *meghonosult idegen* szókat (pintér, templom, apostol stb.) vegyük fel a szótárba, továbbá azokat, melyek remélhetőleg eredetikkel ki nem pótolhatók, de velők kénytelenek vagyunk élni (filozofia, mathesis, karakter). (15—16. l.)

Petz Gedeon¹ e kérdésben az »amennyiben meghonosultak« elvének nehéz alkalmazhatóságára hivatkozva, helyesebbnek tartja, ha e részben inkább többet, mint kevesebbet ad a szólár.

Zolnai e kérdést »kényes«-nek és »veszedelmes«-nek mondja. Alapos vizsgálat alá veszi e pontban a külföldi szótárirók eljárását, s a dolgot részletesen megvitatva határozottan a Teleki korlátozó elve mellett foglal állást, s egyuttal pontos határvonalat húz a *meghonosodott és meg nem honosodott idegen* szók közt. (Zolnai: I. m. 16—22. l.)

A „tudományos és kézművekbeli mesterszavak“-ra nézve Teleki nem fogadja el D'Alembert és a Crusca mérséklő elvét. Inkább Leibnitz felfogását fogadja el s a »kevésbé esméretes mesterszavak közül is az eredetieket, vagy az olyan költsönözötteket, melyek nyelvünk hangejtése szerént elváltoztattak« a szótár nagyobb megterhelése nélkül bátran fölvehetőeknek tartja. Egyfelől azért, mert »különös« mesterszótárak megjelenését egyhamar nem várhatjuk, másfelől pedig, mert úgy sincsenek nagy számmal az ily mesterszavak. (I. m. 17. l.) Zolnai e pontban »a lehető legteljesebb mértékben« való kiaknázást tartja szükségesnek, hivatkozva Teleki fölfogására s tekintettel ez anyagnak nagy fontosságára. (Zolnai: I. m. 11—13. l.)

A tulajdonnevek fölvétele nem szükséges. A tulajdon vezetéknevek, amennyiben említésre méltók a »históriai szótároknak tárgyai.« A tulajdon keresztnévek fölvétele azonban egy toldalékban kívánatos volna, már t. i. »a' mennyibe eredeti magyarok« (Gejza, Béla), vagy »magyar formába öntettek« (György, László), vagy »közönségesen használtaknak«, »egygy különös toldalékban« »a legnevezetesebb kitsinyítéseket is említvén.« Egy másik toldalékban a hazai helynevek s az oly külföldi helynevek gyűjteményét is kívánatosnak tartja, »mellyeknek nyelvünkben különös, eredeti nevék vagyon.« (Teleki: I. m. 17—18. l.)

A tulajdonneveket Zolnai is általában kizárandóknak tartja, kivéve »a világos fogalomszókból alkottakat« és a keresztnéveket. (Zolnai: I. m. 23—24. l.)

Az *új szók* közül felveendőek azok, melyeket »klaszszisos« íróink használtak, vagy a »tudósok« szükségeseknek tartottak, természetesen továbbbi terjesztésüknek ajánlásával, vagy kárhooztatásával. A többi új szók közül pedig csak azok, melyek helyesen vannak alkotva, vagy valóságos szükségét pótolnak. (I. m. 19. l.)

Az elavult és tájszók fölveteléről a következőképp vélekedik. Vegyük föl azokat, amelyeket jeles íróink használtak és terjesztettek, amelyek nyelvünk »*belső történeteire* nézve nevezetesek és egygyik vagy másik *keletibe lévő szó alkotásának* megértésére nézve figyelmet érdemlenek vagy *nyelvünk természetének* kifejezésére szolgálhatnak.« (20. l.)

¹ Szótárirás és szótáriróadalom NyK. 28: 204. l.

Teleki e sokszavú javaslata bátran egyenlőnek minősíthető a teljességnek azon elvével, melyet Zolnai mind a népnyelv, mind a régi nyelv szókincsének fölvételére alkalmaz. (Zolnai: I. m. 6—9. l.)

Teleki a szótár anyagához tartozóknak véli »a hajlítás és származtatásbéli ragasztékokat« is, a nyelv »grammatikai alkotásának megmagyarázására, a' szavak nemzésének állapos kifejtésére.« (I. m. 20. l.) Zolnai minden képző- és rag-elemet a történeti nyelvtanba utal, csupán azon képzők és ragok tárgyalását engedi meg a szótárban, amelyeknek önálló szóból való származása akár az illető nyelv történetéből, akár a rokon nyelvekből kimutatható. (Zolnai: I. m. 27. l.)

Az így összegyűjtött szóanyagot legtermészetesebb tövek szerint (a névszóknál az alanyeset, az igéknél a jelentő jelen egyes harmadik személy), s *inkább betürendben*, mint etimológiai sorrendben felszámolni. (I. m. 21, 23. l.)

Teleki ezenkívül az egész grammatikát is el akarja osztani a szótárban a fölveendő grammatikai műszók alatt. Kívánja az egyes szavak különösebb grammatikai sajátságainak meghatározását. T. i. hogy az illető szó mely beszédrész, a ragozásban van-e rendhagyósága és milyen az, minő mondattani sajátsága van (pl. *aki* személyre, *amely* dologra vonatkozik; aztán: *él* valamiből, *irtózik* valamitől). Előadás közben tekintetet kell vetni a szavak *ebbeli régiségeire* is, mindenütt példát mutatva a legcélszerűbb helyesírásra. (I. m. 23, 24, 28, 29, 30. l.)

Egyszóval Teleki egy csapásra, egy szótár szerkesztésével akarja megoldani mindazon forrongó kérdéseket, melyeknek megoldásában vajudott akkori egész nyelvtudományunk. »Egy nagy hézagot« akar betölteni ezzel a szótárral; oly hézagot, melynek betöltését »nyelvünket esmerő tudóssaink már régtől fogva óhajtván várják.« (I. m. 32. l.)

A szótári anyag feldolgozásáról, az egyes címszókön kezdődő cikkek megszerkesztéséről szintén sok helyest mond.

A címszó jelentésének meghatározására nem tartja elégségesnek a más nyelven való tolmácsolást, hivatkozván Leibnitz e mondatára: »Nun glaube ich zwar nicht, dass eine Sprache in der Welt sey, die anderer Sprachen Worte jedesmahl mit gleichem Nachdruck und auch mit einem Worte geben könne.« (33. l.) Szükségesnek tartja emellett a címszók definícióját is. De utalva Adelungra, szükségtelennek, sőt helytelennek ítéli a filozófia szoros szabásai alapján szerkesztett definíciót, szükségtelennek minden szó megmagyarázását, szem előtt tartva azt, hogy az ily szótárakban a nyelvet ismerő hazafiakhoz szólunk. Elégséges, ha az olvasót a jelentés egy »fáinabb« árnyalatára figyelmeztetjük »eggy jól etalált vonásnak kijelentése által.« (36. l.)

Egy szónak több jelentése is van, melyek bizonyos történetileg fejlődött viszonyban vannak egymással. E különböző jelentéseket a szótárírónak mind fel kell sorolnia. Ezért Petz Gedeon Paullal azt kívánja a szótárírótól, hogy a szók különböző jelentéseinek történeti fejlődését megállapítsa. A kiinduló pontot az etimológia mutatja meg s az új jelentésig átmeneti fokokra találunk. (Petz G.: Szótárírás és szótárírodalom. NyK. 28: 199—216. l.)

Teleki ugyanezt mondja, még a lélektani oknyomozás kívánásában is találkozván Paullal, »Az oly szavaknál — ugymond —, mellyeknek a'

nyelvszokás *többféle értelmet* adott, mindenek felett annak valóságos és *tulajdonképen való értelmét* kell meghatározni, körülírni, melyből annak több különböző értelmeit ki lehet fejteni, az emberek által e' részben követni szokott törvényeket, elménknek az ilyenekben észrevehető munkálkodásait szorosan nyomozván. A' hol mindazáltal az *értelem változtatás* olly számos, a' nyelvünkől kiveszett gráditsonon ment keresztül, hogy azokat a legnagyobb ugrások nélkül nem pótolhatjuk ki, . . . tanátosabb a' szót különböző értelme szerint egészen különböző szavaknak tekinteni és azoknak . . . különös zikkelyeket szentelni.« (I. m. 36. l.)

Különösen éles megfigyelés kell a szinonimák jelentésének megállapítására. Az etimológia segítségével ezek jelentésárnyalatait nem igen tudjuk megállapítani, bár a nyelvszokás ez árnyalatok megjelétét bizonyítja. Ezen árnyalatok megállapítása fontos kötelessége a szótárnak. Erre nézve a filozófiai definíciónál sokkal jobb szolgálatot tesznek »a' helyesen választott példák.« Kívánatos, hogy e példák a jeles írókból legyenek válogatva, mert ezáltal »nagyobb erőt«, mintegy »szentséget« nyernek. (38. l.)

»A' szók jelentésének meghatározásához tartozik annak említése is, hogy az egyes szavak különösen az *előadásnak* melyik nemében szoktak használni, a' mennyibe tudniillik a' nyelvszokás e' részben valamely bizonyos törvényt állapított volna meg.« (38. l.)

Az etimológiának a szótárban való alkalmazásáról szólva először is »a' vigyázatlan nyelvtudósokat« gúnyolja, akik »a' szó nemzésének magyarázatjában a' legnagyobb képtelenségre vetemedtek.« Hivatkozik Adelungra, ki szótárának második kiadásában az etimológiától »sok részben« elállott. Pedig az etimológiát teljesen elhagyni hiba volna. A szavak »nemzésének« vizsgálata vezet bennünket az azokkal való helyesebb élésre. E nélkül az új szavak alkotására szabályokat állítani nem lehetne.

A tévedésre vezető hiszékenység és a gyáva kételkedés közt e tekintetben nehéz a középutat eltalálni. Adelung »arany szabása« álljon tehát előttünk: »tudatlanságunknak megvallása sehol sem megengedhetőbb, sehol sem inkább kötelességünk, mint az etymológiában.«

A »tudományos szótár« képzetét fejtegetve Zolnai azt mondja, hogy »a szókincset . . . ugyanolyan tudományos, oknyomozó és történeti alapon kell a szótárban tárgyalnunk, a minővel a nyelvtan a nyelv rendszerét magyarázz.« (Zolnai: I. m. 28—29. l.)

D'Alembert-rel Teleki is azt kívánja, hogy a szótár a nyelv történetének leírása legyen, még pedig oknyomozó leírása. A szótár szerkesztőinek pedig ezt ajánlja figyelmeikbe: ne felejtkezzenek meg arról, hogy ők történetírók. (Teleki: I. m. 11—12. l.)

A szótárban megkívántató rövidegről és főbb rövidítésekről szólván a pályakérdés második részére tér át: Mi módon lehet egy tökéletes Magyar szótárt legjobban és legkönnyebben alkotni?

Látva, hogy mily különböző tárgyakat kell egy szótárba fölvenni, mily sok szempontot kell folytonosan szem előtt tartani, bárki is elismeri, hogy egy tökéletes szótár szerkesztése időt kíván. Már pedig azon szótárnak, melynek ő tervét megrajzolta »az emberek határozottsága szerint« lehető legnagyobb tökéletességgel kell bírnia, több évekre kell szólnia »és

a' maradék által netalámtán kidolgozható még *tökéletesebb szótárra* nézve *talpkövíül* kell szolgálni.« (51. l.)

A szótár szerkesztőinek ki kell aknázniok mindazokat a szótári munkákat, melyeket nálunk eddig írtak. Ha nyomtatásban nem jelentek meg, hanem csak kéziratban lappanganak, szorgalmasan felkutatva szintén fel kell használnunk. Mint hasznos forrásműveket, ki kell aknáznunk jeles íróinkon kívül legjobb gramatikusainkat is. Össze kell gyűjteni nyelvünkől a rokonnyelvekkel közös szavakat s az idegen nyelvekből kölcsönzötteket is.

A szótár tökéletességét, de a készítés gyorsaságát is nagyban előmozdítaná, ha a munkában részt venne az egész nemzet tudományos ereje, sőt részt venne abban minden élő hazánkfia. Hisz a szótárban számos oly dolgok fordulnak elő, melyek különösebb képzettséget nem kívánnak. Ilyenek: »a' különböző vidéki szók és szállások közlése, a' közmondások, példabeszédek felkeresése, a' különböző kézművekben előforduló mester-szavak és kifejezések öszszeszedegatése.« (59. l.) S így az az egész nemzet műve lévén, hozzá »minden hazafi nagyobb bizodalommal fog kétségeiben járulni.« (62. l.)

Az a központ, melynek az így öszszegyűlt anyaghalmazt rendeznie kell, a szótár szerkesztőiben van meg. Nekik kell végezniök a munkafelosztást a dolgozó tagok között. A beküldött anyagot nekik kell elrendezniök, megbírálalniok, a hézagokat kipótolniok, s a szükségtelet elhagyniok, szóval „a' különböző kezek által alkotott matériálékból egy *egész egymásba folyó épületet* készíteni, melly tsak *tökéletessége* által árúlja el azt, hogy rajta *olly sokan* dolgoztak, hogy *az egész nemzet fáradozásainak gyümöltse*. (64. l.) Hogy az egész szótáron egszes elv vonuljon végig, szükséges, hogy a szerkesztők száma kettőnél, vagy legfőlebb háromnál több ne legyen. A szótár végső tökéletességének megadása céljából szükség volna egy felügyelő bizottságra is, mely a szerkesztőket igazgassa, lelkesítse. (62—67. l.)

Ez az a kép, melyet Teleki egy tökéletes magyar szótár tervéül megrajzolt. Ez a rajz készítőjének csak dicsőségét emeli az új Nagy Szótár tervrajzolójának megvilágításában, ki a legújabb szótáriróadalom tanulságait elvonva, a magyar nyelvstudomány mai színvonaláról tekintve is reá vissza, igen sok hasznavehető vonást talál abban. Ha van is benne néhány ma már szükségtelen, vagy inkább tárgytalanná lett kívánalom, az csak azt bizonyítja, amit Teleki nem fejezett ugyan ki, de a kívánalmak kijelentésével csak megerősített: hogy az ily művek nem csak nemzetek, hanem korok szerint is különbözök.

A szerkesztés módszeről szóló tanulságos nézetei, az a kívánalma, hogy a szótáriró pragmatikus történetíró is legyen egyuttal, ki a változások okait is fürkészsze, mind-mind arra indít bennünket, hogy megirigyeljük a történettudománytól ezt a tiszteletreméltó tudóst, hogy fölszítsuk mint nyelvésznek már-már elhamvalhodó emlékéét, kinek egész életében legfőbb élvezete volt az igazság kutatásával járó folytonos munka.

(Vége.)

CSÚRI BÁLINT.

ISMERTETÉS.

A nagykanizsai nyelvjárás.

Irta Szabó Lajos. Budapest, 1907. Athenaeum. (Nyelvészeti Füzetek 48. sz.)

Szabó munkája Nagykanizsa városának népnyelvével foglalkozik. A nagykanizsai nyelvjárás — hogy szerzőnk szavaival éljek — »vegyes képet mutat«. Ennek oka a földrajzi fekvésen kívül a történeti fejlődés: a német, török, horvát nyelvű katonák és iparosok megtelepedése. Ez a keverék nyelvjárás a szomszédos göcseji és felsődrávai tájnyelv hatása következtében többnyire őző. Kedveli a zárt és rövid magánhangzókat; ez utóbbiak gyakran megmaradnak *l*, *r* után is. Általános benne a mássalhangzók asszimiláló hatása, a hosszú illetőleg kettős mássalhangzók sűrű használata a szó végén és közepén. Jellemző még a Jesúsítás, meg az, hogy néhány határozórag nem illeszkedik. Az *ly*, mint a dunántúli nyelvjárásokban általában, ismeretlen.

A szerző érdeméül említhetjük meg, hogy dolgozatában érvényesíteni igyekszik nyelvtörténeti ismereteit, s mind a hangtanban, mind munkája egyéb részeiben gyakran rámutat arra, hogy mimódon őrizte meg a nyelvjárás a régi nyelv egyik-másik sajátosságát. Nagyon helyesen nem lát hangváltozást a köznyelvi alakkal szemben ott, ahol a régibb hangállapot megőrzéséről lehet csak szó. Munkájának legterjedelmesebb fejezete a *mondattani rész*. Újabb nyelvjárastanulmányaink egyre nagyobb gondot fordítanak a mondattani sajátosságok tüzetes feldolgozására, mintha helyre akarnák pótolni azt a mulasztást, melyet a régibb tanulmányokban észlelhetünk e téren. A buzgalom miatt néha-néha egy kis túlzásba esnek. Ebben a füzetben pl. aprólékos részletességgel feldolgozta szerzőnk a gyűjtött anyagot mondattani szempontból, de a hangtanban vagy szótanban hiába keresünk sok olyan szót, melyet részint a mondattanból, másrészt a szójegyzékből böngészgettünk ki csak úgy öregéből-nagyjából, pedig megérdemelnék a főlemlítést, pl. *összűtt* (össze × együtt), *filicám*, *csokréta*, *csikorétt*, *szén* (hiszen), *halom* (hanem), *fiskárus*, *szünteg*, *üffjur*, *topánko*, *nyőn*, *pekulál*, *ófrál*, *paszatos* (piszkos × maszatos), *rebellucio* (rebellis × revolucio), *lőndér*, *Bergel*, stb. A mássalhangzók disszimilációjáról szó sincs az egész munkában, pedig a két utóbbi szó épen jó példa reá. Általában a hangtani rész ellen van legtöbb kifogásunk. A 15. l.-on azt olvassuk, hogy egy magánhangzó közbeszúrásával bővült az idegenből átvett szavak nagy része, s ezt az állítást nyomon követi 9 példa. Ha azonban figyelemmel olvassuk a munkát tovább, hamar tapasztaljuk, hogy kissé elhamarkodott ez az ítélet, mert nyelvjárásunk, mint afféle idegennel kevert nyelvjárás, bizony jól eltűri a szóeleji mássalhangzótorlódást. Hadd bizonyítsák ezt a következő szavak: *proder*, *gréta*, *trágédli*, *stellázi*, *stánëcli*, *prézli*, *glázli*, *smarni*, *krumpli*, *prosenció*, *gráblál*, *planéta*, *fresza*, *stokkház*, *strikhezés*, *trátán*, *prányás*, *bránna*, *truccol*, *frustukkol*, *tróbál*, *Králi*, *Fránci*, *Trézi*, *Plóni* stb., stb. — A Hangrendi illeszkedés c. szakaszban összetéveszti szerzőnk az előreható illeszkedést a hátrahatóval. Szerinte a *vónák*, *járnák*, alakokban az asszimiláció hátraható, ezeken pedig: *sohá*, *oskola*, *suhun* előreható. A *kanál*, *szőkcső*, *hákső* szavakban hangátvetést lát a

szerező. Lehet azonban, hogy ez nem mind az ő hibája, hanem a sajtóé, mert a 25. l-on *szöcskő*-t, a 30-on *háskó*-t olvasunk. A *szolánna* a 9. l-on o : a hangváltozás, a 17-en hangátvetés. A *darázs* szó tévedésből kerülhetett a zs : s hangváltozáshoz, mert tulajdonképen *darás*-nak hangzik (vö. 18. l.) és a s : zs rovatban van helye a *parás*, *sóról* (zsúrol) társaságában. A 16. l-on a *tőfa* (tölgyta) két szakaszban is szerepel; a másodikban semmi keresni valója sincs. Néhány apró következetlenség és sajtóhiba még akad ugyan, de fölöslegesnek tartjuk gombostűre szúrni valamennyit.

Az Alaktan c. fejezetben kimerítően tárgyalja szerzőnk a képzést és ragozást. Érdekes az igeragozásban, hogy az ikes igéket az iktelenektől határozottan megkülönbözteti a nagykanizsai népnyelv. Ámde számos adat arra mutat, hogy az eliktelenedés lassacsckán itt is bekövetkezik. Legbővebb része Szabó munkájának a Mondattan. Simonyi, Molecz művei, Kertész dolgozata (Analogia a mondatszerk.) és néhány derekasabb nyelvjárás-tanulmányunk törte úton tárgyalja a nyelvjárás mondattani érdekességeit. Bő gyűjtést dolgoz fel, helyenként gyenge fogalmazással. Az anyag azonban, amit elének tár, érdekes és értékes.

(Szigetvár.)

CSEFKÓ GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Az Olcsó Könyvtár jelességeiből. *Ij-sebességgel.* Bármilyen ügyesek voltak őseink a nyílazásban, a mai nemzedék, úgy látszik mégis jobban tud vele bakot löni. Az Olcsó Könyvtár 1479/80. füzetében Stifter Adalbert „Kondor” című novelláját, fordította valami B. K., aki nem igen lehet tisztában vele, mi volt az *ijj* és mi volt a *nyil*, mert ezt a furcsa mondást kockáztatja meg: »... a golyó óriás néhány másodpercig ingadozva, aztán gyorsan felszállva, felemelte a kis hajót az anyaföldről, minden pillanatban fokozódó gyorsasággal, *ijj se b e s s é g g e l*, tört fölfelé.« Eszembe jut egy újságíró, aki azt írta meg, hogy a hős kothurnusának ráncaiba burkolózott, már tudniillik a burnust értette. Eleget is boszantották érte.¹

Vagyon. Stifter Adalbertnek úgy látszik, nem sok szerencséje volt az Olcsó Könyvtárban való megjelenhetésével. Pedig olyan szeretettel ír rólunk, magyarokról a *Brigitta* című elbeszélésében, hogy az O. K. szerkesztősége is, úgy látszik ezért sietett megjelentetni már a 28. füzetében a magyar fordítását. Azonban, ha a német szerző megengedhette magának azt a furcsaságot, hogy a magyar földbirtokost bő gatyában állítja az olvasó elé, kinek a kedviért ő, mint vendége is, bő gatyában jár, magyar fordítótól még furcsább, amikor olyan kifejezéssel dupláz rá, melyet csak akkor értünk meg, ha visszafordítjuk németre. Ugyanis a 15. lapon ezt kérdi a lóra ülő utas a kísérő csikóstól: »Kié ama *vagyon*, melyet elhagytunk?« Az olvasó persze eltűnődik magában, hogy az a fiatal csikós legény de jól tudhatott németül, hogy ha erre a németes magyarságú kérdésre azt tudta felelni: »Maroshelyinéé.« Mert hát az a kérdezett *v a g y o n* földbirtok volt. [Gut, Besitz.]

¹ Viszont néhány frónk (Földi, Kemény, Jókai) a *tegezt* tévesztették össze az *ijjal*, 1. Nyr. 25 : 134, 320. — *A szerk.*

Barna ló. A Sevillai borbélyban egészen helyén van az a mulatságos fordítás, hogy Bartholó doktort a beszállásolást kereső katona csúfságból Barnaló-nak szólítja, de már Stifter Brigittájának fordítója furcsa magyarsággal írja, hogy: »jó lesz a két barnát a legelőről elhozni.« Magyar ember ezt úgy érti, hogy a két barna kis lányt, ellenben a barna ló csak pej, vagy pejko. Talán, ha a szerző történetesen sárga lovat említett volna, a fordításba róka került volna, mert a német *Fuchs*-nak mondja a sárga csikót.

CSAPODI ISTVÁN.

Olvasás közben. Követem Egri Anna és Hajtai Ilona jó példáját s én is közlök egynémely érdekes kifejezést az olvastam könyvekből és lapokból, talán hasznát vehetik nyelvünk búvárai és kincstartói.¹ Ezúttal Kemény Zsigmondnak A rajongók c. regényéből közlök némi bön-gészetet.² — »A lekapott süvegek daru- és *kerecsentollai*« (1: 25). [Sólyom-faj; a szó gyakran előfordul 17. századi epikusainknál. *A szerk.*] — *Fal-rejték* (e. h. rejték, uo. 35, 36.) [Ez a *rejték* szónak eredetibb alakja, a régi nyelvben is előfordul, l. NySz., Dugonicsnál is, Erdélyben ma is.] — *Rész-vékeny* arccal (uo. 70 és többször is.) [Nyelvújítási szó, talán éppen Kemény alkotása; a NyUSz. csak 1890-i szótárból idézi.] — Talán csak *kigyőzőm* béketűrőssel (92.) [A MTárszótár ezt az összetételt Kalotaszegből közli.] — *Felvergődött* férfiú (94) v. egyszerűen *fölvergődött* (188), így nevezi Kemény a parvenu-t. — A hetykébbek is sokat *hülepedtek*, mihelyt észrevehék, hogy akit meg akarnak támadni, testőrtiszt (108). [NySz., MTsz.] — Guggoljatok csendesesen, mint a haris a fűben (116; vö. hallgat, mint a dinnye a fűben stb.) — Szomorúság *fellegett* egész kifejezésén (140). — Vehetsz haszon-bérbe korcsmát, bortizedet vagy néhány hold *tanarokat* (így, 150). [Helye-sen: *tanárokat*; *tanárok* a Székelyföldön többi közt a. m. »a falu mellett fekvő bekerített darab föld, kaszáló stb.«] — Mégsem *vívhatta le* azon gyanuját. . (207). Egy *levíthatatlan* indulat (uo.; e h. leküzd, leküzdhetet-len). [A *leví* ige csak a NySz.-ban fordul elő.] — »Oly ingerlő játéknak tartja, mint a lovag a *turnát* s lovagtársának egy lándzslökés által a nye-regből kiemelését« (213; tehát olyan értelemben használja, mint Arany J. a Toldi Szerelmében). [Ez az adat érdekesen egészíti ki a *torna* szónak a Nyr. 33: 371. lapján vázolt történetét.] — »Ordít a nép! marakodik a *harz-solt* pénzen« (221; mit tesz ez?) [Talán sajtóhiba *harácsolt* helyett, de az se lehetetlen, hogy azonos a székely *harizsál* és *varizsál* igével, mely kotorgálást, hárogatást jelent.] — *Mit volt tenni!* (237, a rendes *mit volt mit tenni* helyett). [A Nyr. 34: 91 a rövidebbik szerkezetet mint Arany János stílusbeli sajátosságát említettük, de nemcsak Aranynál és Keménynél fordul elő, hanem Kisfaludy Károlynál is: Mit volt tenni kettő ellen, Vig besz. 16, Olcsó Ktár; s egy veszprémi mesében: Mit vót tenni a medve bácsi-nak, ément a malomba, Nyr. 6: 521.]³ — »Nincs-e közel fogadó?« »*Kuja-komnyi* sincs« (238, a. m. öklömnyi, mert kujaknak mondja a székely em-

¹ Szívesen közöljük — válogatva, s itt-ott megjegyzéseinkkel kísérve. — *A szerk.*

² Először 1858-ban jelent meg. Én a Frankln-féle M. Regényírók kiadásából idézem.

³ Ismét más változat, Benedek Elek-nél: »*Mit volt, mit nem tenni*, lopva visszakul-logtak . . .« (Hazánk tört. 213). — *A szerk.*

ber az öklöt). — Deborah büszke, ha az urak *oltároznak* körülötte (247). — Míg Dajka [a püspök] *templomozni* fog, néhány főúr a palotában értekezletre gyűl össze (1: 8). [Ugyaninnen idézi a szót Ballagi, A m. nyelv teljes szótára, CzF. szótárában sem ez, sem az *oltároz* ige nem fordul elő.] — Egy *tücskös* vén nő és egy . . szeszélyes fiatal hölgy (277, nyilván a m. bogaras). [Egy szótár sem ismeri.] — Szabad szolgálnom meleg *herkentyűvel*? Most vették ki a tepsiből (2:10) [MTsz.] — Erős és vakmerő férfiú levén, a rablás hírére minden *menevéd* nélkül a basánál termett (2:102; a. m. menedéklevél, hitlevél; szótárainkban nincs meg). [A Nyr.-ben 25: 80 már Zolnai idézte ugyanezt a mondatot. L. még e szóról Nyr. 14: 181.] — *Harmadidén* (a. m. harmadéve, 2: 107). — *Őszintelen* eljárás (2: 119; különös tagadó képzés az *őszinte* melléknévből). — Klára a mi nagyasszonyunk *becéje* (2: 125; becézettje, kegyeltje). — A meggyült pajtába rohant, mikor már a *boronák* töredezni kezdettek (2: 147; nem a közönséges *borona* szó, hanem székely tájszó, a. m. gerenda). — Nem tudnál-e *hozzávetni*, vajjon mennyi pénz szükséges rá . . ? (2: 188; vö. *hozzávetés, hozzávetőleg*). — A kis kert sövénye mögött néhány *császnára* és ibolyára talált (2: 223; valami virág neve). [Kazinczy erőszakos alkotása, a. m. *császár-korona*, Munkái 3: 36.] — Ily elmélkedések között *bökkent* arra a gondolatra (2: 240). [Vö. *bökkendő* és *bötönik, bötönét* MTsz.] — Homlokán szép darab *holttetem* van (2: 241). [»A testnek vmely részén támadt érzéketlen kinövés« MTsz. »Az ember keze csuklóján támadó íntágulást, az *überbein*-t nevezik *holttetemnek*.« Csapodi, Nyr. 27: 86.] — *Villongós* idők (2: 249; háborus idők.) — *Hivékény* tömeg (2: 277; szabályosabb képzés, mint a *hiszékény*, vö. *tevékeny a tesz* igéből.) [*Hivékény* már Geleji Katona Istvánnál is előfordul.] — Érdemmel és *fondorsággal* szerzett tekintély (2: 291.) [A régi *fondor* melléknévből, l. NySz.] — Kineveti ábrándozását, *hicogva* megy . . egy úrfibábhöz nőül (2: 292). [Mít jelent? semmiféle szótárban nem találjuk.] — Egy a fejedelemasszonyénál vmivel *törpébb* ülés várt számára (2: 327.) [*Törpe* Erdélyben a. m. alacsony.] — De csak oly föltétel alatt, kiáltá *puzduri* hévvel György úrfi . . (2: 330). [*Puzduri, buzduri* székely tájszó, a. m. hirtelen haragú, fölfortyanó, Zala megyében *puzdorás*, MTsz.]

ÖREG TANÍTÓ.

Lapszemle. »Amennyiben Károlyi Mihály gróf hajlandó lesz elvállalni a jelöltséget, egyhangú választásra van kilátás, amennyiben jelöléséhez Zselénszki R. gróf és pártja is csatlakoznék« (B. H. 1909. II. 20. 18). Fura egy mondatszerkezet! Az első helyre *ha*, a második helyre *mert* kellene. Ez a bosszantó *amennyiben* a mesterkelt és idegenszerű hivatalos írásmódból ment át a hírlapírók és félműveltek nyelvébe. Legcélszerűbb e kötőszóval csakis akkor élni, ha a főmondatban kitesszük vagy kitehetjük a megfelelő *annyiban* mutató szót, pl. »Megengedi azt a király [annyiban], amennyiben a törvénnyel nem ellenkezik« (mint Gyarmathi írja az ő Nyelvmesterében 1: 294, l. Magyar Kötőszók 3: 223). — »Középponti *fertőztelenítő* intézet« (cikk címe B. H. 1909. II. 21. 9, s aztán az egész cikken végig folyvást: *fertőztelenít, fertőztelenítés* stb.). Itt a rendes és szabályos *fertőtlenít* össze van zavarva a *fertőztet* igével; mintha *sőtalanít* helyett azt mondanám *sóztalanít, vagy helytelenít* h. *helyestelenít* (× *helyesel*), *kártalanít* h. *károstalanít*

(X *károsít*). — »A vizsgáló bíró házkutatást is tartott a szerkesztőségben, amikor kitudódott, hogy kik a cikkek szerzői.« (M. Nemzet. Hogyhogya? amikor már kitudódott, hogy kik a szerzők, akkor már nem volt szükség házkutatásra. Hisz ez éppen arra kellett, hogy kiderítsék a szerzőket. A M. Nemzet azt akarta írni: a bíró házkutatást tartott *és akkor* kitudódott, hogy kik a szerzők.) — »Istenem csak *le ne késsem a vonatot!*« (M. Á.) — »Társulatunkban csak a zajteltő tudományos események tárgyalása »csinál telt házat, ellenére annak, hogy budapesti tagtársaink száma megüti a kétezeret« (Term. Közlöny 39:153) vagyis *dacára annak!* Helyesebben: *ámbár v. noha v. jóllehet v. pedig* bp. tagt. száma megüti a kétezeret. — »A részletes indokolás számos olyan adatot tartalmaz, amely a még mindig folyó nyomozatnál *elsőranguan* jelentős« (Bp. Napló). Eszerint ezentúl ahelyett hogy *nagyon szép*, azt fogjuk mondani: ez a leány *elsőranguan szép*, vagy: a Lomnici csúcs *elsőranguan magas* stb. — Az az iskolai szervezet egyszerűen *át lett ide ültetve* [így] hozzánk (Hock J. 1908. XII. 5-i beszédében). Akik az iskolában mint példaképek *lettek élénk állítva* [így], az életben elzülnek (uo.; az *így*-eket a Tanár. Közlöny szerk. iktatta bele XII. 13). — A Libreria felét *le kell hordatni* s újra építtetni (M. Nemzet; talán *lebontatni*; egészen más dolog, ha vkit *lehordunk*). — Az órák *felemelése* szükséges, mert a mai 2—3 óra mellett az eredmény nagyon silány (uo.; helyesen: az óráknak *szaporítása*). — »Az *elmaradt nemzetközi nagygyűlés* nem volt befolyással a művelt nemzetek fiaira« (Magyarország; *elmaradt nagygyűlésnek* nem is lehet hatása, de *egy nagygyűlés elmaradásának* igenis lehetne hatása, s ezt akarta kifejezni az író). — »Castelet márki tiltakozott a *st. vincent de pauli apácák* iskolájának bezárása ellen« (Esti U.; azt kellett volna írni: a paulai szent Vince apácái). — [Az] »elnök [a] felolvasónak szép és tartalmas előadásáért, *mely* nemcsak a szoros értelemben vett szakembert, hanem mindenkit, *aki* a középiskola tantárgyai iránt *figyelemmel viseltetik, érdekelt, köszönetet mond*« (Tanár. Közl. 41:515). Igazán mintaszerű német mondatszerkesztés, sokkal találóbb példa, mint amik a Helyes Magyarság 52. lapján vannak idézve.

ANTIBARBARUS.

Búsbeteg. A 19. század első felében a melancholikust *mélának* és *búskomornak* mondta irodalmi nyelvünk, a második felében *búskomornak* és *mélabúsnak*. Ezek helyett mostanában egy szép székely kifejezést olvastam Benedek Elek tárcacikkében: A kerekfejű magyarok (Néptanítók Lapja 1909. 49. sz.): »Magamról mit mondjak? A barátaim szerint nagyokat hallgatok s mennél jobban megtelik a szívem gyönyörűséggel, annál nagyobbakat. Ennek különben szomorú magyarázata van. Már deresedett a fejem, mikor édesanyám megfejtette csendes mélázásom okát. Hirtelen-halállal meghalt fiát siratta, mikor engem táplált. *Búsbetegje* lett fia halálának s én búsbeteg anyának tejét szoptam . . .«

SZILÁGYI ÁDÁM.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A hangtörvény maga nem elég. Pedig a szófejtésnek egyéb kelékeiről sokszor a legjobb szófejtők is megfelelnek. Erről Schuchardt is sokszor panaszkodik, így pl. Zeitschr. tür Rom. Phil. 30: 27, hol azt mondja: »Szófejtő kutatásokban nemcsak a »hangtörvényeket« kell tekinteni, hanem a szókeveredés lehetőségeit is. Ezt a tényezőt hatásköre terjedelmére nézve kicsinyelni szokták, alkalmasint azért, mert mintaszerű szókul, amelyek a »hangtörvények« széles országútján haladnak, az összehasonlító kutatásokban folyton-folyvást az olyan fogalmak kifejezései szerepelnek, amelyek csekély változattal közkinccsei a nyelveknek.« Elméletben ugyan elismerjük mint ható tényezőt »a szókeveredés (szövegyítés, kombináló szóalkotás, kontamináció)« jelenségét (l. Gombocz Z. Wundt ismertetésében NyF. 7: 20), mely voltaképp »a hangok képzettársulási távolba hatásának«, szorosabban »a fogalmi hasonulásnak« egy fajtája (l. uo. 23–4). De a gyakorlatban sokszor megfelelkezünk róla, ahol igen jó hasznát lehetne venni, sőt ahol nála nélkül nem is boldogulhatunk. Ezúttal csak egy tanulságos példát akarok erre idézni. Gombocz Zoltán Régi török jövevény-szavaink tárgyalásában kétesnek tartja a mi *sarló* szavunknak a szintén *sarlót* jelentő csuvas *šurla*, *šorla* szóval való egyezését, még pedig — némi egyéb kétségen kívül — főleg azért, mert »a szóvégi *ó* így magyarázatlan marad.« A szóvégi *ó* *ő* ugyanis rendszeren csak *-ay*, *oy*-féle török szóvégnék felel meg (pl. *tarló* < csag. *tarlay*, kazáni tatár *tarlau*, kún *tarlov*), holott a csuvas *šorla* csak az eszköznévképző *-la* elemet foglalja magában, tehát magyar megfelelőjének *sarla*-nak kellene lenni. Ámde ha valahol, itt gondolhatunk a fogalmi hasonulásra: a *sarló* fogalma és hangzása olyan erősen asszociálódott a *tarló*éval, hogy szóvégi magánhangzója is a *tarló*éhoz hasonult. Így az *a*-t helyettesítő *ó* semmiképp se marad magyarázatlan.

Ez alkalommal még egy mulasztást említek. Gombocz Z. a *kantár* szó tárgyalásában fölhozza a Besztercei szójegyzék »ant[il]ena: *kantrengu*« (vagy inkább *kentreng*)¹ adatát s csak annyit jegyez meg, hogy Finály a *farmatring* eltorzításának tartja. Ámde meg kell nézni a sokkal jobb szövegű Schlägli szójegyzék megfelelő helyét, ott meg van különböztetve e két név: „antrena: *kentreg*; post[il]ena: *mentreng*.“ Ez utóbbi nyilván a *far-matring* utótagja (vö. a *farmentring*, *farmetreng*-féle alakváltozatokat a NySz-ban és OklSz-ban!), az előbbit pedig még jobban igazolja a schlägli Hortularium, mert ott azt találjuk: „antela: *kentereng*; postela: *mentereng*.“ Ez kemény dió, de minden esetre számba kellett volna venni a *kantár* eredetének magyarázatában. (A két szó, legalább a vége, inkább németesen hangzik, mint törökösen. — Az újabb mélyhangú *matring* úgy látszik csak az összetett *farmetring*–*farmatring*-beli illeszkedés által jött létre, tehát a mai egyszerű *matring* alak megint az összetett szóhoz való „fogalmi hasonulás“ eredménye.)

SIMONYI ZSIGMOND.

¹ Ha a hasonmást nézzük, kételkednünk kell Finály olvasásában. Már Tagányi K. Századok 27: 325 és Sági István NyK. 37: 115 figyelmeztet, hogy inkább *kantreng* van ott. De *kentreng*nek is olvashatjuk, csak a *g* van egy kissé elcifrázva vagy elhibázva, mintha előbb *eg*-et akart volna írni a másoló. Tagányi a NySz-ban is előforduló *kantáragy* szót látja benne.

Visszaperdül, mint a gyűrű. Ennek a hasonlatnak magyarázatáról szólva Lehr Albert a Magyar Nyelv februári füzetében visszatér arra az 1907-iki Nyelvtörvényben megjelent kis cikkre, melyben a fenti hasonlat forrásául az ugyanott leírt gyermekjátékot igyekeztem kimutatni. Lehr Albert azt a magyarázatot nem fogadja el, mert szerinte „messze keressük, amit közel találunk“ és cikkében egyszersmind olyan kérdéseket és megjegyzéseket tesz, amelyekre, úgy gondolom, válaszolnom kell. Ezt az alkalmat egyúttal arra is felhasználom, hogy Lehrnek magyarázatára és cikkemre vonatkozó megjegyzéseire megtegyem észrevételeimet.

Ami Lehr Albertnek azt a megjegyzését illeti, hogy nehezen hiszi, hogy Riedl Frigyes „a kifejezés eredetét kétségesnek“ mondta, arra az a válaszom, hogy most, körülbelül két év múltán is *úgy emlékszem*, hogy Riedl Frigyes a kifejezésnek eredetét kétségesnek mondta egyik előadásában.¹ Ő is felemlítette azt a magyarázatot, melyet Lehr egyedül helyesnek tart, de nem állította olyannak, amely mellett más magyarázat fölösleges, vagy nem is lehetséges, és ez készített arra, hogy a hasonlat eredetéről való véleményemet közzétegyem.

Más magyarázatát a hasonlatnak Balassa Józseftől hallottam, aki lehetségesnek tartja, hogy Arany hasonlatának forrása a nagy farkarikat hajtó gyermekek játéka. Ez a magyarázat már közelebb jár az enyémhez. Ha t. i. a karikat kezünkbe vesszük, megforgatjuk és forgása közben a földre ejtjük, akkor eleinte előre szalad, aztán visszafordul, éppen úgy, mint a biliárd játékban az úgynevezett rekuzék.

Hogy mit akarok avval mondani, hogy ezek a magyarázatok „nem elég szemléltetőek“? Azt, hogy sem az egyik, sem a másik nem teszi a „csikasz vad“-nak visszaperdülését, hogy úgy fejezzem ki magamat, szemmel láthatóvá, legalább is nem annyira, mint a két gyerek rézkarikája. Sem az egyik, sem a másik nem érzékelteti az ijedt vadnak hirtelen visszafordulását.

Ebben a hitemben Lehr Albertnek cáfoló megjegyzései sem ingattak meg. Vegyük őket egyenként.

Lehr Albertnek első ellenvetésével szemben azt tartom, hogy „az erdőben fölvert s kitörő, de a vadászok láttára visszaperdülő vad futása *éppen olyan*, mint a leírt játék karikájáé.“ Mind a farkasnak, mind a rézkarikának visszaperdülését a gyorsaság, a pillanatnyiség jellemzi s ezt Lehr gyűrűjének visszakanyarodásáról éppen nem lehet elmondani. Ami pedig azt illeti, hogy a gyerek rézkarikája „*előbb pereg vissza, csak úgy előre*“, azt hiszem, itt nem a *peregés*, hanem a *visszaperdülés* a fontos, tehát az, hogy a rézkarika pillanat alatt az ellenkező irányba fordul. De egyébként is eleinte éppen mint a farkas a vadászok felé, a gyerek felé halad, aztán pedig, éppen mint a farkas a vadásztól, *eliramlik a gyerektől*. Ennek éppen ellenkezője történik a guruló gyűrűvel, amely eleinte eltávolodik az embertől s csak azután kanyarodik vissza, hogy egyúttal be is fejezze lassú cammogását.

A második ellenvetést szintén nem tartom elfogadhatónak. A réz-

¹ Riedl F. úr értesítése szerint a cikkíró emlékezete e tekintetben tévedett; előadásai-ban csakis Lehr magyarázatát említette s a kifejezés értelmét nem mondta kétesnek. *A szerk.*

karika ellen t. i. az is kifogása Lehrnek, hogy „folyvást pereg”. Hát egyrészt igaz, hogy „peregve halad”, de a rézkarika nem a farkasnak futását akarja elsősorban szemléltetni, valamint nyilván Arany sem a farkas menekülését akarta elsősorban festeni a hasonlattal, hanem a hirtelen meghökkenését és visszafordulását, de másrészt az is igaz, hogy a peregve haladó rézkarika nem áll meg, nem rogy olyan tehetetlenül a földre, mint a lassan guruló, majd visszakanyarodó gyűrű. Ezt a felfogást nem hogy meggyengítené, de még inkább megerősíti a TSz-ének Lehr Alberttől idézett helye. Az az őz sem áll meg, hanem gurulva halad, vagyis folyvást gurul.

A harmadik ellenvetést azért nem tartom elfogadhatónak, mert tegyük fel, hogy a tőlem leírt játék nem „általánosan ismert”, tehát Lehr szerint nem volna elegendő pusztán a hasonlónak felemlítése, de a jelen esetben nagy súllyal esik a latba az, hogy itt balladai kifejezéssel van dolgunk s a ballada cselekvényének gyorsasága nem engedi meg, hogy a költő a hasonlatok részletezésével, hosszas leírásával bibelődjön. Pedig ilyen esetek, mint Lehr idézetei is igazolják, csak tiszta epikai költeményekben fordulnak elő.

Én ugyan nem merek rá mérget venni, hogy csak az én magyarázatom helyes, de engedjen meg Lehr Albert, hogy az övénél mégis valószínűbbnek találok, valamint azt is higgye el, hogy a gyermekjátékot mindennemű „erős képződzés” nélkül „váltam ki” gyerekkori emlékeim közül. S itt újfent megemlítem, hogy azt is igen fontosnak tartom, ismerik-e Szalontán a rézkarikával mulató gyerekek játékát, vagy sem.

(Eperjes.)

SAGULY JÓZSEF.

A fenével etetni. A Simonyi-Balassa-féle szótár ezt a német szólást *jemanden zum Teufel schicken* így fordítja magyarra: *pokolba küld, a fenével etet vkit.* Lehr Albert erre azt jegyzi meg: „nono!” (a BSzemplében közölt bírálatában 106:97.) Ezt a szükszavú orákulumot többféle is lehetne ugyan magyarázni, de alig tévedünk, ha arra magyarázzuk, hogy Lehr ezt az erős kifejezést a szerzők csinálmányának tartotta s nem tudta, hogy tősgyökeres szólásmód! Pedig már nyelvészeti irodalmunkban is többször foglalkoztak vele. CzF. szótára az *etet* címszó alatt említi és magyarázza: „Fenével etetni, azaz haragjában azt kívánni, hogy a fene egye meg.” Továbbá uo.: „Etetés. Cselekvés, midőn vkit v. vmit etetünk. Utasok, szegények etetése . . . Fenével etetés.” Antibarbarus Nyr. 19:372 a műveltető igék mondatbeli szerkesztéséről szólóban beszél, hogy „emlékszik gyermekkorából egy párbeszédre, melyben az egyik fiú azt kívánta a másiknak, hogy egye meg a fene, s a sértett fél ekkor így felelt: Megállj, megmondom apádnak, hogy a fenével etettél [engem].” Uo. 20:350—1 Barbaricus Róbert foglalkozik e kifejezésben a műveltető ige jelentésével s mint értelmileg hasonlókat idézi a köv. népies kifejezéseket: *Mennyhővel üttet pipát, taplót agyon* (Tompá: Pipás kántor). [Mostohán emlegette kendet] ugyan csak *bujtatta* ám kendbe az *ördögöt* (Vas Gereben) stb. — S a nép nyelvben szélkében el van terjedve ez a »szokásmondás«, s mi több: az irodalomban sem épen ritkaság. Dunán túl magam is akárhányszor hallottam, de más vidékeken is és nyilván országszerte dívik e szólás, mint hiteles

tanuk bizonyítják. A Nyr.-nek egy alföldi közleményében olvassuk (13 : 287) ezt a mulatságos párbeszédet: No Pista, mit csinál anyád? »Hát éti [eteti] édsapámat.« Hát beteg apád? »Nagyon biz a.« Hát mivel éti? »Hát fenével.« És szintúgy használja a székely ember: »Szegény legényt a fenével éteti« (Népk. gy. 7 : 225). [Német Béla értesítése szerint Nagybányán is mondják: »íteti a fenével: azt mondja, egye meg a fene.« — *A szerk.*] Írók közül pl. Rákosi Viktornál olvassuk: »Hogyha K. úrral találkoztam, m i n t az A l f ö l d ö n m o n d j á k, a f e n e v e l e t e t t e m ő t« (B. Hirl. 1901. IV. 28). A Pesti Hirlapban most harmadéve több közlemény volt erről a szólásról: *a súj egyen meg!* (ez az egyik hozzászóló szerint ebből van elrontva: *a szú egyen meg!*) Ezekben a közleményekben olvastam: »Ha tehát a magyar szúval etet mást, azt kívánja neki . . .« (P. H. 1907. VIII. 25. 39). »Az Alföldön is ismeretes a *sujjal való etetés*« (uo. VIII. 11. 36). »Nem csak *éteti*, hanem *el is viteti a Sujjal* Andris bá azt, aki megharagította« (uo.). Az Ujságban meg azt találtam: »A derék cigányok igaz vendégszeretettel *etették a fenét a csendőrökkel*« (1908. IV. 25, 5; nyilván tréfás fölcseréléssel: mintegy jöltartják a fenét a csendőrök husával). — Hogy nemcsak az étellel lehet etetni az evőt, hanem az evővel is lehet (meg)etetni az ételt, azt nem kell bizonyíthatnunk. Ime egy pár példa erre a mondatszerkezetre: A széna a behordás után erjedni kezd, és ha ebben az állapotban *etjük föl a haszonállatainkkal*, könnyen fölfuvódást idézhet elő (Az Ujság 1908. VII. 12. 40). Zöldül *megetettük az őszi árpát* (a népnyelvből idézi Lehr MNy. 4 : 105). Kinek akartátok *vérét itatni a hóhér pallósával?* (1780-i isk. drámában, Csiksomlyói gimn. Értesítő 1907/8. 46). Apámat négyfelé vágták s *vérét fölittatták* a kutyákkal (Jókai: Csataképek, nemz. kiad. 46. l.). Se e zírígység [az irígység] nem *szóllat velem* . . (Nyr. 30 : 487).

KOVÁCS ASZTRIK.

Rezula (Nyr. 37 : 467). Egy szerény megjegyzést akarok tenni Horger Antal Boromissza című közleményének egyik passzusára. Úgy látszik, ő ezt az általános használatban levő szót: *rezula* (tilos növendék-erdő) nem egyébként veszi, mint a *reserva* elrontott vagy magyarosított másának. Pedig dehogy az. Értelmileg sem az; mert *reserva* tartalékot jelent. Tartalék pedig az, amit bármely pillanatban elővehetünk a működésben levő valaminek helyettesítésére. Az erdőt nem helyettesíthetjük a rezulával. De nyelvtanilag sem *reserva* a rezula. *Rado* = irtok. *Rasura* = irtás. Olyan irtás, amelyet nem szántanak fel, hanem a kiirtott fák gyökérhajtásaiból új erdőt nevelnek. Ez a *rezula*.

VECSEI JÓZSEF.

A történeti forrásokban, régi erdészeti iratokban a *rezula* vagy hozzá hasonló szó nem fordul elő. Erdészeti oklevéltárban sokszor van szó *rezervált* erdőkről, melyek alatt első sorban a bányászat céljaira leköttetteket értik, később a XVIII. század végétől kezdve, különösen a kamarai, vagy a kamara kezelése alá tartozó és a közalapítványi uradalmakban, az erdőgazdaság szempontjából fönntartott s tilalmazott urasági erdőket értik, szemben a parasztságnak használatra, legeltetésre átengedett erdővel. (Vö. Erdészeti Oklevéltár II. 736. de különösen III. 253.) Ezekben az adatokban

a rezervált erdőkre németül a *reservirte Waldungen*, latinul a *sylvae reservatae* kifejezéseket használják. Ha tehát a *rezula* szót nyelvészetileg lehetséges volna a német vagy latin szóból származtatni, ellene dologilag sem ellenvetés sem tehető, mert hiszen a tilos növendék-erdő és a rezervált erdő fogalma teljesen fedi egymást.

Ahhoz azonban, hogy a *rasura*-hoz hozzászóljak, ismernem kellene az arra alapított egész okoskodást. Ha a *rasura* szónak Páriz Pápainál található „nyírés, beretválás, vakarás” értelme forogna fönn, akkor azt már a nevendék-erdőre aligha lehetne alkalmazni, mert hiszen a nevendék-erdőt éppen szabadjára engedik nőni, és csak már később, évek múlva tisztogatják meg, *áterdőlők*, mint az erdészek nevezik.

TAGÁNYI KÁROLY.

Az Erdészeti Oklevéltár szerkesztőjének itt közölt fölvilágosítása nézetünk szerint a *reserva*-féle magyarázat felé billentí a serpenyőt. Elő is fordul a *rezolva* alak, igaz hogy egyetlen helyen, egy somogy megyei, mesz-tegnyei közleményben Nyr. 9: 282, s nyilván ezért (s mivel ugyanabban a mesében *rezola* is van) megkérdőjelezte a MTsz.

Úgy látszik, a *rasura*-féle magyarázat hagyományos, mert a régi Táj-szótár is így magyarázta a szót. (CzF. szótára megkérdőjelezi e magyarázatot, Kúnos I. Nyr. 11: 489—490 és Kovács Gy. Latin elemek a magyarban egyszerűen elfogadja). De a latin *rasura*-t nem találjuk a szótárakban ilyen jelentéssel, még a magyarországi latinság szótárában sem.

A szerkesztőség.

Csángó szó Gyöngyösinél. Rubinyi M. hozott hírt erről a csángó szóról: «*dorcs, dorcsó, dorcsé*: nagyon, igen, gyorsan; *dorcsé szierik kezem*: igen fáj; *dorcsó menny*: gyorsan menj!» (Nyr. 30: 178.) Ezt a csángó táj-szót, mely — ha nem oláh eredetű — alkalmasint a köznyelvi *gyors, gyorsan* szóval azonos (Budenz szerint ennek eredetibb jelentése ‘erős’), megtaláltam már Gyöngyösi Istvánnál. A Kemény János I. könyve II. részében Kemény vadászatra indul, le vannak írva s név szerint megnevezve kopói, van köztük »törökországi faj« (Dervis, Beslia, Taúz), vannak klaszszikus nevűek (Hylax, Philax, Mopsus és Korydon stb.) és magyar nevűek (Szárca, Hattyu, Csóka, Kurta, Csonka). Közül azt olvassuk: »*Dorcséval* az Agrét egy pórázra fogták, *Havasalföldébül* nagy hírrel hozatták«, s minygyárt odább a Kurta nevűről azt mondja, hogy »*Moldvábül* költ«. Ez a *Dorcsé* kutyanev tehát nyilván azonos a moldvai csángó *dorcsé* szóval.

SZILÁGYI ÁDÁM.

Böngészet. Hirlapjaink tárcái közt sokszor találunk olyanokat, melyeknek elolvasása egynémely szempontból a nyelvészre nézve sem érdektelen. Különösen olyan íróink tárcáira mondhatni ezt, kiknek nyelvében sok a magyaros, a népies szólás, fordulat, kapcsolót, mondatszerkezet. Sok táj-szó épen napjainkban, szemünk láttára kerül bele az irodalmi nyelvbe, és pedig így, tárcák útján, s általában bátran mondhatjuk Rubinyival, hogy

„a népnyelv kincsei jeles népi alapon álló íróink hatására mind nagyobb s nagyobb tért foglalnak el“ irodalmi nyelvünkben (Nyr. 36 : 223).¹

Most Malonyay Dezsőből mutatok be egy csomó idézetet, csak úgy kikapva innen is, onnan is. Három leírása van előttem, mindahárom a Dunántúlról való s mindahárom a Budapesti Hírlapban látott napvilágot. Az első a tolnamegyei Sárközből való (*A nagy portán*, 1908. 9. 12.), a másik kettő Zalavárból (*Túl a Dunán*, 1908. 10. 23; *Este*, 1908. 11. 7.). Malonyaynak az ilyen leírásai — mert már több is jelent meg — igazán figyelemreméltók. Sok bennök a népi szó, szólásmód, sőt családnevek, gúnynevek, népdalok stb. is kerülnek elő bennök.² Mindezeket módjában állott a nép ajkáról följegyezhetni népünk körében való forgolódása közben. Tudvalevő ugyanis, hogy Malonyay a magyar nép művészetét tárgyaló nagy munkájához adatgyűjtés végett hazánk minden részét bejárta s hogy ezek az utak a népnyelv kincseinek megismerése szempontjából is megtermik gyümölcsüket, arról nem is kell beszélünk. Külömben majd beszélnek idézeteink s még inkább ki fog ez tűnni később, amikor reményeinknek megfelelően maga Malonyay fogja rendelkezésünkre bocsátani összegyűjtve és kiadva adatait.

A szóban levő leírásokra térve át, mindjárt szemünkbe ötlenek a *zalavári* ősfamíliák nevei, még pedig a megkülömböztető érdekes melléknevekkel együtt:

Lucz József : Kaszás, Róka, Kis, Hanc, Véres.

Király Antal : Rádi.

Benkő Gábor : Gyürkös (markos).

Tót János : Jeszes, Berényi, Bertás.

Horvát Vendel : Pető, Ujláb, János Magyar.

Szabó János : Vas, Réz.

Pata Józsi : Sánta, Kuka.

Mikó Gábor : Kapás, Pösszentő, Tömő.

Varga Sándor : Faragó, Huszár, Halász.

Tarnóczy János : Takács, Góri, Bóha.

Zalaveczy Gábor : Csorba, Nyiszlet (-ett! nyavalyás), (BH. 908. 10. 23.)

Néhány ilyen névnek a magyarázatát is megtalálhatjuk, ami szintén érdekel bennünket : »Tót János Jeszesnek az öreganyja szeretett sopánkodni, minduntalan Jézushoz fohászzkodott s így maradt rajta : Jeszes.« (Uo.) »Két Mikó fiu dolgozott a cséplőmasina mellett, egyik tömte a dobot, a másik a kazán mellett pösszögetett, így lett az egyik Pösszögető, a másik Tömő.« (Uo.) — Hogy a nyelvészembert is érdekli Malonyay, kitészik a következő mondatból is, melyben nyelvi magyarázat is van : „A hegyen elszéledtek, kiki a maga tanyájára s hangzott a kóté (Kóté = kézi kereplő; régi magyar szó; igéje : koltog, zörög, zörget, — sárközi *l*- kilökéssel : kótog, innen : kolté, kóté) vidám berregése a pászták aljában.“ (BH. 1908. 9. 12.). — Ugyanígy egyéb kifejezések magyarázatát is megtaláljuk; megtudjuk például, mit tesz az : *csendőrt leültetni*. »Van, hogy egy-két jókedvű legény,

¹ A Nyr. már közölt is ilyen böngészetet többször; így Gárdonyi és Móra István tárcáiból (26 : 69, 551.) stb.

² A kalotaszegiekről már írt Simonyi, Nyr. 34 : 477.

merő virtuskodásból, kimegyen *csendőrt leültetni*, amikor már nagyon ott kujtorognak a zöldtollasok. A legények gyanus mozdulatokkal lappanganak a jelesebb hal-ívó helyek táján, — mihelyt csendőr mutatkozik, iramodnak a nádas felé . . . S a csendőr utánuk, viszik órákhosszat, *hadd leüljön*, — lihegjen, mint a tikkadó eb.« (BH. 1908. 10. 23.). Ilyen magyarázat teszi világossá előttünk, mik azok a *nótásfák*: „A Kis-Balaton nádasaiban állanak a *nótásfák*. Mint a kukoricásban a határpásztor, arra kapaszkodik föl, aki ügyeli a környéket, amíg pajtásai halásznak. Ha gyanusát vesz észre, . . . dalolni kezd.« (Uo.). Kiténik, mi a *susogó*: „Szüret után pedig egy két öreg Sára *susogóba jár*: vajjon a kis Sára, lehet-e hamarján Deák Pali párja? A susogó megmaradt, járják az öreg szülikék, ők boronálgatják össze az egymásnak szánt legényt meg leányt ma is.“ (BH. 1908. 9. 12.)

A népi kifejezést sok helyütt szükségesnek tartja zárójelben megvilágítani a tárcaíró. Ime egypár példa: »Ugy mondták, szüretre készülődnek, pedig lakodalom lett belőle új borra vagy esztendőre, *zöld farsangon* (husvétkor).« (BH. 1908. 9. 12.). „A csizmaszárat mind kiböködi a *tóró* (tarló)“ (BH. 1908. 11. 7.). „Csak a *csalíngós* (kacér) fehérnép tetszik“ (BH. 1908. 10. 23.). „A Balaton se úgy *kecskézik* már (ha tarajos tajtékzó hullámot ver), amiótátú a sok ur ellepte“ (uo.). »Az is régi ház; gicazsupp a tetőn s fonott *reketyekert* (kerítés) a ház homloka, a lézsőfal« (BH. 1908. 11. 7.). „Nádlézsás, nádból van a *tűzfal* (a ház homloka, oromfal) Tót János Jeszes házán.“ (Uo.; a *nádlézsás*-sal vö.: »Szembe vélünk, Szabó Jánosné Vasék százesztendős, *reketyelézsás*, üstökös házának konyhaajtáján bodorodik már kifelé a vacsorafüst« uo., — talán *lézsás*? vö. MTsz.)

Az előbb említett *kótéra* még meg kell jegyeznünk, hogy madárriogatás közben szokott berregni a pászták aljában, miközben a leányok dalolnak. Hogy mit dalolnak, azt is följegyezte nekünk Malonyay:

Édös szülikém, csak ne is kérdozse,
Hányszor nézők én a csillagos égre.
Mikor este csillag támadt,
Kend se mondta az anyyának,
Csupán csak a kedves édös apámnak.

Aztán meg a nótára előkerülő legények elől menekülve:

Hej iszalag, iszalag,
Futnál, de megfogtalak.
Szaladj rózsám, hogyha tudsz,
Elérsz még ma, hogyha futsz.
Gyer utánnam, gyere hát,
Csizma nélkül, meztláb . . .

Az üldöző legények elől „Surran(t) a leányhad és szól(t) a nóta *ujjent*“:

Kend csak olyan ólommadár,
Mikor viszik, sebösen jár,
Megis botlik két ballábra,
Csigarigás karikába . . .

Végre mikor megbékélnek és a legények pihenő tanyára térnek, a

leányok *játszóba* kezdenek, járják *»karajba* fogózva a *csillegőt*, majd a *lépőt*, meg *ugrósba* kezdenek s dalolja a soros, a többi meg rája:

Bibor üngöm pántlikája
Fújja a szél a Dunára,
Barna legény fut utána,
Mikor a szél fujdogálja,
Ihaj! tyuhaj!
Tilaj! tulaj!
Mikor a szél fujdogálja.

Haggya kendtök hadd lobogjon,
Vőfélyboton fönnakadjon,
Legyen annak is virága:
Barna kislány pántlikája . . . stb.

Adok másat a helyébe,
Szívet varrok a végére,
Kendtök nevét közepébe,
Abba vigyön esketőre stb.

(Sárkőz, Tolna m. BH. 1907. 9. 12.)

Most még egy csomó idézetet nézzünk, külön magyarázatok nélkül.
»Füzvesszöből fonott *csörő-kosárákban* vittek *magukdagasztotta* kalácsot« (BH. 1908. 9. 12.). — »*Madár hessegetni*, szőlőt megőrizni a sárközi leányok jártak a hegyre« (uo.). — »Hajdan is ott űzték a leányt *bakháton*, *horgoson*, gyaloguton át«; »*bakháton* a csizmánk nyoma« (uo.). — »*Igy a szokás* — magyarázza az uton Kovách Aladár« (uo.). — »*Mit akarnak kigyelmeitek*, hogy úgy reánk estek. Nem vagyunk mink nem tudom mik, mi utánunk mit *kóvályog kendtek?*« (uo.). — »Csak a jó Isten *neki-pendítse* [a beteg fiút]« (uo.). — »... már *köpcösíti* a nagy mód« (uo.). — »*bajusza hajdusan* pödrött« (uo.). — »És így forogtak, *örvényeztek*, míg nő-tával bírták« (uo.). — »Az udvaron a *halápfá*, a boglyába rakott ölfá« (BH. 1908. 11. 7.). — »Annyit *rijók*, kedves, mintha halottat őriznék« (uo.). — »Kigyelmed meg, Bertás szomszéd, mé' nem téríti kigyelmed *túlafelü?* [a csikót]« (uo.). — »... egy-egy játékosabb kedvü [csikó] nem akar haza találni, akárhogy *rössebezik* utána a gazda«; »No! te! no!... a radai hat *rösseb* csicseregjen a melled kosarán!... Há' nem e' csak nem!... egyen ki a ződzalugáteres, palláson szárogatott lila radai *rösseb*, te!... Pille, te!... Há' nem odébb *suttyant* megen'!« (uo.). — »*Jó dógosok*, de a bucsuba' kicsinye, nagyja táncul« (uo.). — »... a kónyi pap szógálója, azt *vakogta ki*, hogy én jártam ott.« (uo.). — »Asszonyom van. *Összült* *va-gyunk bagóhúten*. De most, zalavári bucsura megesküdök vele« (uo.). — »*Öreg fa, velem összeült*, — mondja Szabó néne« (uo.). — »*Végtin* oda-értem, hogy *e' fogytunk a pénzbü*« (uo.). — »... egy kis szürke pilula, akkorka, mint amekkorát az üzött nyul *pötyyint*, ha bokor alá *lapíthat*« (uo.). — »*Én elő* a tarisnyából egy e'csövü pisztolt: bal *lapickán* lütem« (uo.). — »*Eközben* a félkaru csész, Bonyai bácsi, — úgy *rótán ám*, ahogy a *pásztu eső* esik, — hosszú, hosszú történetet mesél« (uo.). — »A rég özvegységre

maradt nénike hordja be az udvarról, a hidas mögül, tüzelőnek a *szepren-tét*, a venyige rőzsét" (uo.). -- „Szerettem egy lányt, de anyám *szegénylette*. Kerestem egy másikat, azt meg *csunyállotta*" (uo.) — „*Azótátú* maradt egy kis baja a gyomromnak is" (uo.). — „. . . akkó' nem győzték vón' el az urak *ennyi iddíg!*" (BH. 1908. 10. 23.). — „Addig redvesedik, addig, *eccé' beszakad, mint a páhoki pereszteges kü*" (uo.). — „Haki *elpötyt* e' jó szót, ugy veti, mint alamizsnát a kódisnak" (uo.). -- „Mi megesszük a *hajdinakását*, jóllakunk" (uo.). — „Ott hullámzik a lengeteg nád, látszanak a *kanyarikós* csapások: ott a kis Balaton" (uo.). — „Ma már *csóbingos* az élet, tekéntetes uram, mint a kutya farka a ráragadt sok *gizgaztól*" (uo.). -- „*Dorozmás* a föld, mint a Balaton jege, amikor a szélhordta hó ráfagy" (uo.). — „Ha két csendőrt küd *mindenegy* után, akkó' sé!" (uo.). — „Ugy le van forrázva a vidék, mint a *kövesztelt étel*." (uo.). — „Nem köllött neki az élet, a *cseszkónak*" (uo.). — „Délkeletnek, mint itt mondják, *linkós*, mo-csaras, süppedékes a vidék" (uo.). — „Csak *dödörög*, magában beszél, csöndesen"; „Bonyai bácsi *dödörög* utánuk valamit" (uo.).

Idézhetnék még sokat, de nem folytatom a *tarlózást*, maradjon más-korra is.

PROHÁSZKA JÁNOS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.¹

Megfogadtam a *sintérnek*, hogy nem hordok kutyacsontot. (Akkor mondják, mikor valaki másra *rátamaszkodik*).

Eb fújja, kutya járja: összevalók, egyik olyan, mint a másik.

Te jó vagy, csak a kutyák rosszak . . . Ha vki hiába mentegetődzik.

Szent életű vasfazék, csak a füle kormos: *alamuszi macska* nagyot ugrik, egeret fog.

Farkas van a templomban. Olyan hideg volt *karácsonkor*, hogy a templomban farkasok ordítottak. (A *mindszenti sekrestyést* Farkasnak hitték. Ez volna az a *sekrestyés*, aki *Kisfaludy Károly* *adomája* szerint a *golyát* le-lőtte a *toronyról*).

Jó kedve van, mint a *Márton kutyájának*. (Históriáját nem tudni.)

Jól van Pista, majd ha János mondja. (A *füllentéseiről* híres ember-nek mondják).

Hamar főzzetek, mint *Halaburgyinak* az *agyaras juhot*. (Halaburgyi v. Halaburdi *gúnynév*; a *viselője* *temetőcsősz* volt. Egyszer a *temető* mel-lett *legelésző nyájból* egy *sovány birka* beugrott a *temetőbe*. Halaburdi el-fogta; de a *juhásznak* *rimánkodására*, hogy ez neki *kedves birkája*, majd inkább *kövérébbet* hoz helyette, H. visszaadta a *juhot*. A *juhász* azonban birka helyett egy *kóvér* *nyuzott kutyát* vitt a *csősznek*. Minthogy pedig H.-nak *szava járása* volt, hogy «*hamar főzzetek*», rajta *száradt a főnnebbi közmondás*; sőt a *pajkos gyereksereg* *rendesen* *ugatással* *boszantotta*).

¹ E gyűjteménynek az eleje a Nyr. 22: 47. lapján jelent meg. — A szerk.

Okos mint a nádi veréb. (Erről a nép azt tartja, hogy amit nappal csunyít, azt éjjel megeszi).

Mindegy, csak oda vág.

Alsóvároson fát vágnak, ide hullik a forgácsa. (Az alsóvárosi harangszó elhallik a főlő-városba).

Friss mint az ólommadár.

Szép mint a túlsó sor az innensőhöz.

Jó az Isten, jót ad, vén lánynak is férjet ad. (Félig gúny, félig vigasztalás).

Szereti, mint fene a malacot, vagy: kecske a kést.

Jár a fara, mint torba járó kutyáé.

De jó lakodalomban voltam mátká; volt híg kása, kemény kása, kása leves kása, mőg dercés hurka, de mind kiszaladt a fazékból.

A bolond ott is ugrik, hol árok nincs.

Pofon verlek, mint Kurta Marci a malacot. (Eredetét nem tudni).

Több ház, mint templom.

Ugy megütlek, hogy arrú kántálsz.

Lassan kása, előbb való a káposzta, vagy: lassan krajcár, gyün a garas.

Takaros, mint a háromlábú vasfazék.

De csúnya apja volt; az anyja meg tubákol.

Tán nincs vödör a kúton? (Értelme?)

Irigylik a bajuszát = irigykednek rá.

Puha az orra: hazudik. (Gyermekre alkalmazzák).

Szivesen látják sarkkal (= ha megy), de nem lábujjhegygel (= ha jön).

Ellopta a katlan kulcsát = kormos az arca.

Futakon vásár van = megfutamodnak.

Ellopta a barátok tőpörtyűjét = varas a szája.

Hiába', nincs a láda fiába'.

Sohse tunnád, tű-e vagy ár, csakhogy könnyen jár.

Sohse tunnád, cirok-e vagy nád, csakhogy zörög.

Úgy jólakott tökkel, mint a kutya döggel.

Be jólaktam kásával, sárga tücsök lábával.

Lukas fogamra is kevés.

Úgy mögütlek, hogy Ábrahámra vicsorítod a fogad.

Elhegedüték rajta a szt. Dávid nótáját = jól elverték.

Disznóhus terömjön a káposztába! (Tréfás szitok).

Még azt se mondja, cserélj pipát = hetykélkedik.

Kend-e, vagy más, vagy az öreg foghagymás? (Hetvenkedő emberre szól).

De ki vattok nyúva, 9 agár hosszúra! (Olyanokra mondják, akik nagyon bizalmasan vannak egymással).

Elbödült, mint a Bödöné tehene.

Míg a világ világ lesz, Miska cigány cigány lesz (addig t. i. nem lesz meg ez vagy az).

Piros mint a tökmag = sáppadt.

Fujtass, more, neked is forrasztok = ha segítesz, te is kapsz.

Hisz' nálatok a tyúk is nagyobbbat tojik, mint nálunk a lúd! (A nagyokat mondóra alkalmazzák).

Széjjel nézek, mint vak Kata.

Mög ne egye a kutya a ruhádat, mint a dóci papét! (A dóci pap ruhája olyan zsiros volt, hogy mikor levetette, a kutya elszaladt vele s összerágta).

Azt gondolja, valaki, — pedig csak egy tala ki! (A bornyúnak mondják: tala te, tala ki te!)

Görbe kémény mögöllelek! — jaj de hozzám szabott apád!

Kéz után keletlen, lapát után sületlen (t. i. a kenyér).

Tál kalán csörrenés nélkül mög nem esik (= titok pedig nincsen hír nélkül).

Eljött Márton szürke lovon (ha Márton napján havaz).

Mögrázta Gergő a szakállát (G. napján is hó esett).

Vén mint az Isten kertésze v. bocskora.

Elszaggatná az ördög bocskorát is.

Tüzes, mint Pap Jóska Iova a fűrészportól. (P. J. hosszú, őszszakállú ember volt, egy rozzant viskóban lakott, nagy fehér köpönyegben járt, s egy nagy könyvbe verseket írt a holdvilágnál. Rossz gebéjét addig »hízalta« fűrészporral, míg végre a „tudós macskájának“ a sorsára jutott).

Beadott, mint Habi a lovának. (H. diplomás lóorvos olyan orvosságot adott a lovának, hogy fölfordult tőle).

Ha a falhoz vágnák, oda ragadna (t. i. olyan piszkos).

Menyecske, de vénecske (vén lány korába ment férjhez).

Verebet fogott az orra (vörös lett a hidegtől).

Olyan ennek a késnek az éle, hogy nyargalni lehetne rajta.

Csaplár Benedek gyűjteményéből összeállította † PINTÉR KÁLMÁN.

Mihaszna, hogy a *saráglya* a fején van (hogy már menyecske).

Forgasd a cipődet! (változtasd).

Itt *hálátam* (háltam).

Sóba-lébe főztem (zsír nélkül).

Husvét után *kijebb* lesznek a napok (hosszabbak).

Tapogatta, mint tót a hajnalt.

Összejönnek a rokonok, mint a róka a csávába.

Bajlódik, mint a káposzta hús nélkül.

Égyen meg a radai rosseb!

Már levesre jár az idő.

Rendbe' vannak, mint Kaba Nádudvarrá.

Jól van, mint a kan a rozsbán.

Diófa alatt esküdtek (összeálltak).

Eldobta a kanalát (meghalt).

(Pest m. Sükösd.)

JENŐ SÁNDOR.

A népnek, noha a *rím* szót nem ismeri, kitünő érzéke van a szóvégek összecsengésének felismerésére. Gyakrabban hallottam, hogy a nép ha rímtelen verset hall, a következő felkiáltást hallatja: „Na e' úgy megy ki, mint a kutya a pitarból!“ Ez a szólás onnan ered, hogy mint a pitarból kikergedett kutya sompolyogva, lomhán megy ki, úgy a rímtelen sor egy-

hangan, lomhán végződik, nagy bosszuságára a népnek, amely érdeklődését a sor végére »a csattanóra« helyezi.

Nemrég hallottam a következő, nem kevésbé érdekes, sőt szellemes szítkozódást. Egy szolgáló, midőn észrevette, hogy egy csirke az utcára szaladt, így kiáltott fel: »Hess be te, hogy a gyomrom legyen a koporsód!«

A debreceni nép józsága mellett gyakran él káromkodással. Egyik kevésbé ismeretes és szelidebb átkozódás: »Hogy a föld egye meg a tested!« (A földbe tegyenek, vagyis halj meg, s por legyen belőled.)

„Ne haduválj!” a. m. ne fecsegj! Eredetét nem sikerült megtalálnom.¹

(Debrecen.)

LUKÁCS JÓZSEF.

Azok szödik az epröt, akik nem rázzák a fát.

Éggy a kucó a kemőncévé: az asszony az urával.

Mögnősüt, évotte a Babud Julát, mögházasodott: már akkor mondják, mikor még nem vette el a lányt, csupán megkérte. Ha aztán mégis csütörtököt mond a házasság, akkor: *évátak:* pedig még meg se esküttek.

Benne van az üdőbe: itt az ideje; mehet már férjhez, csak vigyék.

(Kecskemét.)

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Erős, mint a söreget, kilenc icce egy főzet.

Majd, ha a tiszta buza vízzé válik v. sohanapján v. borgyuvágó pénteken (sohasem).

A disznó is a piszokba hizik (a kövér piszkosra).

Tekézésnél: Mosmá az én bőrömön dógoznak (az ő rovására dobnak).

Úgy sipétt v. sikétt, mintha sással meccenek a hátát (magas, idéetlen hangon éneklőre).

Fürdészközben: „Jól fölszántották itt. A R. má réföl (ferdén uszik, egyik kezével a fenék felé).“

A. sem csinál sok szemetet a templomban (nem jár).

Köllene ingyen két garas? (Szeretnél olcsón hozzájutni?).

Valahogyan mindig vót, úgy sóhse vót, hogy valahogyan ne lett vóna.

(Zala megye.)

VOLÁK LAJOS.

Hétfalusi csángó sírfeliratok.

(Pürkerec.)

Itten fekszik e sirba',	Ezernyolcszázhetvenegybe',
Rab Samuka mint angyal.	Az ő életének harmadik évébe'
Örvendez a menynyekben	Lett az inferusnak
Az angyali seregben.	Kedves vőlegénye 1871-ben.

Itt nyugszik az Urnak nevében
Piroska Anna és Sára testvérek,
Kiket a halál elragadott életek

¹ A tolvajnyelvből való. – A szerk.

legszebb korikban, kedvesiktől 1885-ben.
 Hátra hatták egy-egy magzatikot,
 A jó Isten álgya meg a porikot.
 Fejér Énok Samu emlékül tétete 1887-ben.
 Az Uristen nyugossa meg a többi anygalkával,
 Örvendezzen az égnek dicsó honába'.

Itt nyugszik Korodi Ilonacska
 Elfelejtethetlen anygalka.

Állj meg utonjáró! Kérded itt ki fekszik:
 Tiszteletes György pap uram teste nyugszik:
 Lelke penig menyben vígad, örvendezik:
 Trombita szó után kettő Edgyesedik:
 Ötven 4 esztendőt szolgált ezen házban:
 Hetven 8 Penig Töltött e Világban:
 Ezerhétszázhuszonkettőben meghaván:
 Tétetet ez sirben szent iván havában.

(Most a pürkereci templom kerítésén, eredetileg a templomban állott ez az emlékkő.)

E sírban itt kiseded Biró Páli nyugszik,
 Mig az arkangyali trombitaszó hallszik.

Itt nyugszik Magyarósi Dávid a hátán,
 Aki esdeklík Jézussa után,
 Hogy itéletnapján
 El ne vige őt a sátán.

SZÉKELY JÁNOS.

Keresztnevek.

Csicsa : István. Ferku v. Ferci : Ferenc. Gyancsi : János. Gyóska : József. Gyutka : Judit. Gyurku : György. Gyulis v. Gyuluska : Julianna. Kata : Katalin. Manka : Mária. Nani : Anna. Peti : Péter. Panna : Anna. Piku : Miklós. Rózsinka v. Ruzsinka : Rózsa, Rozália.

(Hetés, Dobronak, 1885.)

FATÉR JÓZSEF.

Család- és gúnynevek.

Bodor (Buháj). Bodor (Bálinkó). Bodor (Csányi). Csethe (Bánatos). Csethe (Remeti). Csethe (Csacsi). Csethe (Kiscsacsi). Csethe (Kispeti). Csethe (Csonkujj). Manasses (Bulger). Manasses (Láli). Kovács (Csucsuj). Manasses (Beta). Tóth (Szaro). Székely (Pálpeti). Székely (Picsacsi). Kiss (Hosszú). Bodor (Minyuka). Lukács (Landari). Kádár (Laška). Kádár (Sutuj). Székely (Kokógyi). Bodor (Májor). Kún (Burli). Kiss (Czimbári). Dezső (Czibre). Manasses (Balogsuta). Szabó (Pukucsi). Nagy (Inas). Tretyán

(Kukuj). Kiss (Kápra). Nagy (Hirczkó). Kovács (Marhabandi). Adeleán (Gyibolár). Székely (Kránik). Orbán (Kossuth). Orbán Pintya). Orbán (Nándra). Kovács (Broszkuj). Gergely (Hájháj). Soós (Csujiga). Rusz (Tojás). Veintraub (Festő). Nagy (Bakó). Tretyán (Csutárla). Manasses (Csuszki). Lázár (Góla). Lukács (Szándra). Cserei (Kotofisz). Bodor (Bodorics). Bodor (Riktáj). Csethe (Dudás). Székely (Mányi). Székely (Lakó). Lukács (Geszca). Birtalan (Jancsipisti). Csethe (Gázsa). Soós (Palagyi). Szász (Szeráku). Dezső (Katona). Dezső (Doktor). Zsigmond (Picok). Manasses (Lászlóka). Szabó (Háni). Székely (Libuc). Moldován (Bangó).

(Alsószovát.)

BINDER JÁNOS.

IZENETEK.

Sz. L. Ha egy újabb doktori értekezés az Ars-poeticák íróit *Ars-poétikusoknak* írja, ez csakugyan kómikus szóalkotás, de tkp. nem furcsább, mint ha *klasszikus filológus* helyett *klasszika-filológust* mondanak a *klasszika filológia* hamis analógiájára. (Különben az analógiás hatás itt hasonló a magyar *képvisel*, *gyorsír*-féle kifejezésekhez, l. ezekről Zolnai Gyula magyarázatát Nyr. 38 : 56.)

R. P. azt kérdi: Mit szól a »Magyar Nyelv«-őr ahhoz, hogy Lehr Albert így beszél: »A költői előadásnak az a hajlandósága, hogy nem szeret haladni a közbeszéd vagy a próza kiszabott útján . . . más szóval [talán német szóval, akarja mondani], *szabadságokat vesz magának*.« (MNy. 3 : 421.) — Mit szóljunk hozzá? Annyi bizonyos, hogy ez új magyarság, németből oltott. Kétségtelen, hogy Pázmány Péter vagy akármely más régi jó író egyszerűen azt mondta volna, hogy *sokféle szabadsággal él, v. poetica licentiával él*. Valamint ezt se mondták: *bátorságot vesz magának, fáradságot vesz magának* stb. (Minek az a *magának*?) De már ha Sz. K. nagy Csalhatatlanja mondja, nehéz lesz vele boldogulni, mert Ő lepörli a csillagot is az égről.

Javítás. 140. l. *levedző lap* h. olv. *leveledző lap* (tollhiba volt). A *szuk* csakugyan azonos a *zúg* szóval. — *F. A.*

Beküldött kéziratok. Ispánovits S. Tájszók. — Réthei Prikkel M. Perdikurta. — Merza Gy. Hibás latinizmus. — Parászka G. Nevek és versek. — Vértesy D. Nyelvészeti mozgalmak a mai Görögországban. — Mariánovics M. Szláv jövevényszók. — Kovács M. Számkivet. — Szilágyi Á. Egy bukovinai magyar szóról. — Pál A. Helyreigazítás. — Gagyí J. Jobbanya. — Alszeghy Zs. Tolvajnyelv. — Kántor M. Charmul.

Új könyvek és füzetek. Horovitz Jenő: Idegen szavak magyarázata (Népszava-könyvkereskedés. 1 K 80 f). — Nagy G. A skythák (M. T. Akadémia. 1 K 40 f). — Klasszikus Regénytár 41—45. k. Bulwer: Éj és virradat. Dickens: Dombey és fia. (Révai F.)

Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakaus-kirja. Journal de la Société Finno-Ougrienne. XXV.